

HC-8411 II 9/16
1939-4

СЕРПЕНЬ
1 9 3 9
ЛИПЕНЬ
М И

LIPIEC

MY

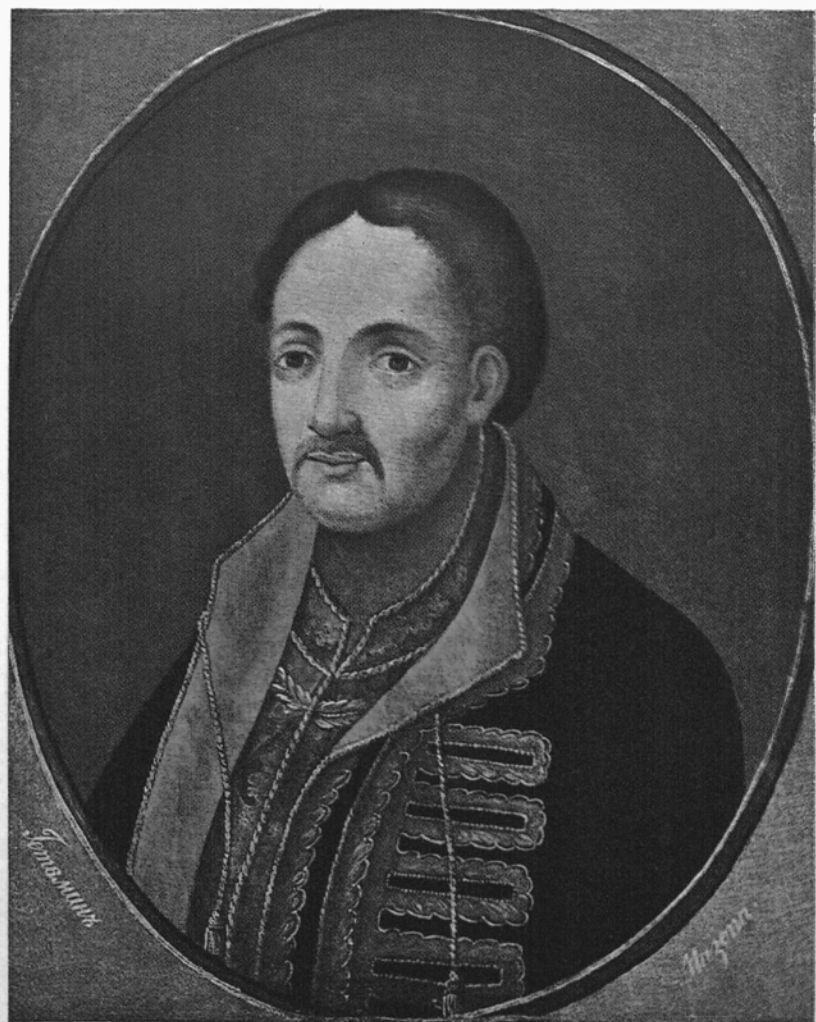
SIERPIEŃ

MY. Dwumiesięcznik literacko-naukowy. — 1939. Nr. 4. (11).
Adres redakcji i administracji: Warszawa, ul. Szczygła 11, m.43.

Drukarnia Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki, Lwów,
ul. Czarnieckiego 26.

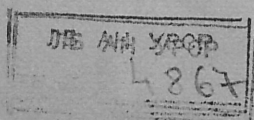
Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові,
вул. Чарнецького 26.

М И

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ДВОМІСЯЧНИК
1939 КН. 4. (11)

»ВАРЯГ«

11

74-8411

1939 -4

Видав і редагує: Модест Куницький.

Wydawca i redaktor: Modest Kunicki.

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

9 Л И П Н Я 1 7 0 9

Мазепин зір розпалений вогнем,
І лева крик північного, і лави,
Розсіпані у куряві Полтави,
І два віки — під бронзовим конем,

— Так у серцях задимлених несем
Страшне прокляття пригадів іржавих,
І очі тьмить не пишний лавр держави,
Лиш дивдерев над сонним пустарем.

Ще досі в ухах гук і бою брязкіт,
Пече у горлі чорний чад поразки,
І на устах — років завмерлих пил...

Та знов і знов вкладаєм ногу в стремя,
І ще буйніш між рутою могил
Мазепинське зростає хиже племя.

БОРИС ОЛЬХІВСЬКИЙ

1 7 0 9 — 1 9 3 9

Двісті тридцять років тому на полях Полтави рішались основні питання розкладу політичних сил Європи. Німецький історик Енгель писав у 1790 році в своїй „Geschichte der Ukraine“, що якби полтавський бій скінчився інакше, то „ми мали б тепер Українську Величність з династією Мазепидів на троні, шведську імперію на півночі, а Суворов не сидів би в 1795 році у Варшаві“.

„Но злая доля все переіначила для невідомого кінця“ — казав гетьман, помираючи на еміграції. Були це страшні дні, коли Мазепа палив свої папери, щоб укрити від царської пімсти своїх прихильників і перебігав думкою історію свого життя. Дивне справді життя, ціле життя — важкі приготування до останньої, рішальної розгри. В цих приготуваннях громадилися багатства, росли почесні, кріпшала влада. Цілі бочівки в гетьманських льохах наповнялися вщерть золотом. Імператорська канцелярія у Відні виготовляла диплом князеві Святої Римської Імперії Іоанові Мазепі. В Батурині повстав один з блискучих європейських дворів, де колишній дрібний шляхтич, колишній козацький осадник, що, одержавши від гетьмана Самойловича хутір, не міг спромогтися на пару волів і спрягався з сусідами, поливаючи власним потом свою ниву, тепер, оточений усім виквітом розкоші та культури, чарував своїм елегантним *esprit* чужоземних гостей.

„Розмова з цим володарем дуже приємна, він має великий досвід у політиці, у протилежність до московців слідкує й знає, що діється в чужоземних краях. Він показував мені свою збірку зброї, одну з найкращих, які я бачив у житті, а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці видко латинські книжки“ — так описував своє пробування у „принца Мазепи“ французький дипломат Жан Балюз.

Таке природне, здавалося б, могло б бути бажання впокоїти сімдесятлітні кості, користати з життя, з усіх розкошів, приємностей та насолод, що їх дають влада й багатство, а побільшують та витончують інтелектуальна культура й почуття краси, такі питомі Мазепі. А замість цього... таємні листування, що на кожному кроці загрожували муками й смертю в московській катівні, роками ношена маска, konieczність укриватися перед найближчими людьми, а врешті все, так важко здобути, кинуте на одну карту.

„Не для приватної моєї користи, не для вищих гонорів, не для більшого збагачення, ані для інших яких-небудь забаганок, а для вас усіх, що пробуєте под моїм регіментом, для жінок і дітей ваших, для загального добра матки моєї Отчизни бідної України“ — так присягав Мазепа, виявляючи свої пляни довіреним людям. „А если бим для яких-небудь приватних моїх прихотей тое дерзав чинить, побий мене, Боже, в Тройці святій Єдиний і невинна страсть Христова на душі й на тілі“.

*

І ось усе страчене. Зруйновано гетьманську столицю, командант її згинув, вирізані вірні обронці разом з жінками й дрібними дітьми. „Москва Батурина вирізала, малих діток не пожалувала — не зарікаймося, браття, в московській

крові по коліна бродити“ — кричав свідок заги-ну Батурина; кричав, стримати не міг цього крику, забивали його в колоди й садовили до льоху. Все пропало, до чого привязалося серце: загинули скарби мистецтва, з димом пішла бібліотека: не знайдете книжок з гербом Мазепи на оправі ніде, в жадних книгозбірнях. Та це між іншим, а головне, а над усе — корабель нації, розбитий бурею, потапає.

„Корабель нації“ — ці слова раз-у-раз з'являються на устах бендерських емігрантів. Що з ним буде по смерті Вождя? А це ж був Мазепин улюблений образ:

„На корабель поглядімо,
Много людей полічімо,
Однак стирник сам керує,
Весь корабель управує“.

Він справді хотів сам керувати кораблем української історії, сам хотів переводити його через небезпечні пороги, владною рукою з гнівом відштовхуючи інших лоцманів: Самойловичів, Петрика, Семена Палія... Кому ж як не йому керувати! Хіба ж не оминав він досі зручно всі підводні камені, хіба ж не виходив ціло з усіх смертельних небезпек? Ось Дорошенко, накладаючи з Туреччиною, посилає Мазепу до Криму. Посла перехоплюють посварені з Дорошенком безкомпромісові борці з Іслямом — січовики. Січ прагне смерті Мазепи. Тяжко сподіватись милосердя від суворих та поривчастих запорожців. І ось коїться справжнє чудо: невблаганний ворог невірних та їхнього союзника Дорошенка — жорстокий Сірко, той самий, що вирізав юрбу визволених українських бранців, які хотіли вертатися до Криму — стає в обороні Мазепи, прохає благає запорожців (час мирний, наказувати він не може) дарувати життя Мазепі, „бо цей чоло-

вік може отчизні нашій у пригоді стати“. Промови Мазепи вистачає, щоб прихилити серця розгніваних січовиків.

А ось приїздить Мазепа до Москви, як гість царівни Софії, як приятель її повірника Голіцина. В Москві зчиняється переворот: цар Петро збувається сестриною опіки. Софія мандрує до манастиря, перед вікнами її келії вішають її прихильників. Петро скаженіє: тортури й кари сипляться на цілу „партію“ царівни, на провідника цієї партії Голіцина, на близьких до нього людей. Всім відомо, що Мазепа виправдував поразку Голіцина в невдалому кримському поході, із стародавніх хронік вичитував, що навіть цар перський Дарій з усією своєю потугою не міг здобути Перекопу.

В голяндських газетах з'явилися вже були звістки про ув'язнення Мазепи, про покарання його на горло. Це було б природне й зрозуміле, але... але сталося інакше...

А скільки було доносів! Хто, хто, а вже Москва найменше була схильна нехтувати політичними доносами. Відомі тогочасні московські звичаї: крик „слово і дело государево“ будив жах серед юрби; останній волоцюга, злочинець міг укинути цим криком до катівні найповажнішу, найбільш шановану людину. На Мазепу прислав доноса другий по ньому державний достойник України, генеральний суддя, подав у доносі перевірені, дійсні факти, в яких крилася величезна небезпека для інтересів Московської держави. І що ж, який вислід? Збатоженого Кочубея Москва видає головою Мазепі. Хто ж інший потрапив би... Ніхто інший — з певністю та вірою в себе тримав Мазепа міцну руку на кермі корабля козацької нації.

Він почував себе покликаним нести цей надлюдський тягар: кермувати Україною в тісно-

ті великій, у міцних московських обценьках, коли визволення України було можливе тільки як геніяльне вплетення української сили до гри європейських сил, гри, в якій Московщина була б розторощена.

Все брав на себе. „Нащо вам це знати перед часом?“ — гримав на старшину, коли допитувалася його про його політичні пляни. „Не всім треба все знати і речами керувати“ — написав у своїй пісні.

Все прийняв на себе, ввесь тягар, усю відповідальність. Тим гіркіші мусіли бути для нього останні дні життя, останні порахунки з самим собою. Чому не вдалося, чому була побита Єдина Карта? Питання, яке мусів ставити собі Мазепа, в останніх днях життя, питання, подібне до того, яке мусіли ставити собі українці по 1917—1921 роках.

На ці питання не міг би дати відповіді сам Мазепа, оглядаючи події зблизька, без перспективи. Бачив „злую долю“ цебто факти від нього незалежні й для нього непередбачні. Міг бачити дрібні недотяги, помилки, які в критичному часі можуть бути в наслідках своїх катастрофальні. Глибші спружини невдачі повинен був викрити пізніший суд історії.

Як судила Мазепу історія? Річ дуже цікава, що до визнання Мазепа, як великого національного героя, українська думка прийшла дуже нервним шляхом.

„Король (Карло XII) вийшов до Бендер, де й помер ізверг Мазепа“ — нотує у своїй хроніці Грабянка. І так само сухо й неприхильно оцінюють Мазепу інші козацькі хроністи.

Оповідання „Історії Русів“ цілком прозоре для тих, хто вміє читати між рядками.

Все своє гаряче спочуття до Мазепа вклав Історик Русів у промову Мазепа, в опис лебедин-

ських езекуцій, в цілу низку подробиць, які мали свідчити, що Мазепа й мазепинці боролися за „свободу або ліпше життя у власній землі народу Руського“. А одночасно пишеться про шлях Мазепи, як „шлях, яким зайва відвага та крайня озлобленість вели його до безодні“.

Не всі вмiли читати Історію Русів; Маркевич, повний безмежної віри в кожне слово „преосвященного Кониського, найкращого нашого історика“, закидає Мазепі „невдячність“, пише про нього, як про „поляка й вихованця єзуїтів“. Бантиш-Каменський присвятив свою „Історію Малої Росії“ Миколі I, то ж не диво, що свої симпатії до давнього козацького ладу вкладав у характеристики тих гетьманів, які обороняли права України „леґально“, в рямах вірності царям, як от Полуботка. Про Мазепу ж написав, що він „із хитрістю Виговського сполучав злобність, мстивість та хапчивість Брюховецького, перевищував Дорошенка славолюбством, усіх невдячністю“...

Монографія Костомарова „Мазепа й мазепинці“ була одним суцільним актом обвинувачення проти Мазепи. Слід пам'ятати, що на думку Костомарова, будування власної держави ніколи не було правдивим завданням, покликанням українського народу.

За Драгомановим Мазепа „з його думкою тільки про себе потеряв справу вольности й добра України“.

І щойно в дев'яностих роках ХІХ. ст. з'являється в українській історичній літературі ревізія поглядів на Мазепу — книжка Уманця. Уманець орудує давно вже знаними джерелами й матеріалами про Мазепу, але приходить до цілком інших висновків. Чому? Річ дуже проста. Українська політична думка, віддалившись на довгий час від давнього державницького ідеалу, звернувшись на деякий час від верховіття національного життя,

яким є державність, до коріння цього життя: до сприйняття етнографічної окремішності, до „народу“, до мас — їх життя та інтересів — саме в кінці XIX. ст. — підкріплена, змінена в цих відхиленнях новим арсеналом понять і вартостей — починає вертатися до самостійницького ідеалу. Саме на переломі XIX. і XX. ст. з'являються „Україна Irredenta“ Бачинського, „Самостійна Україна“ Револуційної Української Партії, з'являються політичні програми з гаслом самостійної української держави.

Свідомість історична дуже вразлива на всі зміни в свідомості політичній.

І секрет „революційної“ переоцінки поглядів на Мазепу, що її перевів Уманець, був дуже простий. Уманець спробував поглянути на Мазепу не як на „громадського діяча“ чи „провідника руху“, а як на державного мужа, що кермувався у своїй діяльності староримською засадою „Добро держави — найвищий закон“. Засадою поглибленою в улюбленій книжці Мазепи — „Il Duce“ Макиєвеля.

Коли ж поглянемо на Мазепу з цієї точки зору, то якими ж смішними здадуться колишні підозріння, що простуючи до усамостійнення України, бажаючи стати незалежним від царя її князем, кермувався Мазепа „шанолюбством“, що збираючи матеріальні засоби, які давали йому силу, потрібну для здійснення його політичних плянів*), кермувався він „хапчивістю“, що одурював царя й Москву з фальшивости й брехливости, що нищив людей, які ставали йому впоперек дороги

*) З документів Бендерської комісії у справі спадщини по Мазепі, опублікованих недавно в Працях Українського Наукового Інституту в Варшаві видно, що Мазепа підкупив московських міністрів, коли донос Кочубея грозив зриванням його дипломатичних плянів.

САБЕТУАРИУМ ІВАНА МАЗЕШИ.

Універсалом Уряду Української Народньої Республіки
з дня 14 жовтня 1937 р. визнано знаком гідності
кожногочасного Голови Української Держави.

— з жорстокости. Розвіювалися сліди скажених зусиль московської пропаганди, від анатемування Мазепи й пристрасних маніфестів Петра почавши, які не залишилися, на жаль, без впливу й на українську думку.

200-ліття Мазепинського зриву в 1909 році проходило вже під знаком глибокої пошани до постаті Мазепи майже всього свідомого українства, на чолі з тодішнім його провідником — проф. М. Грушевським. А початки відродження української державности в 1917 р. принесли спонтанні вияви культу Мазепи — панахиди за нього при всіх урочистих подіях, з участю багатотисячних юрб. Від того часу культ Мазепи зростає в нас і зростатиме невпинно.

Непомітно наближаємось до відповіді на питання — чому програв Мазепа двістітридцять років тому. Розглядаючи українські оцінки постаті Мазепи в різні часи, приходимо до висновку, що Мазепа був чужий, незрозумілий, осоружний для українського бездержав'я. Всі відхилення від лінії українського державництва були відхиленнями від лінії Мазепи. З цього випливає обов'язок українського державника зглибити ідейний зміст мазепинства.

В чому цей зміст? Чи тільки в повному розриві з Московщиною, в безоглядній з нею боротьбі? В традиціях цього розриву вага чину Мазепи величезна. Скільки ж українських патріотів — від післямазепинських козацьких автономістів XVIII ст. до автономістів-демократів і соціалістів XIX і поч. XX ст. готові були жертвувати всім за відмосковщення України, за її вільність, а проте не могли вмістити у своїй голові думки, що українсько-московський спір це не „внутрішня справа Російської держави“, не спір між братами, а спір на життя й смерть. Що в цьому спорі вільно й треба українцям еднатись з усіма ворогами Москов-

щини, як еднався Мазепа з Карлом XII. Автономісти XVIII. ст. так само відхрещувалися від Мазепи та Орлика, як автономісти XX. ст. від Союзу Визволення України. Так само в XVIII. ст. багато вірив Петрові I., що Мазепа хотів „запродати ляхам святі Божі церкви“, як вірили геть пізніше твердженням московських большевиків про „запроданство“ Симона Петлюри.

Все це виправдує невмирущість назви „мазепинство“, як чогось протилежного до всіх форм політичного малоросіяництва, до всіх угодкових концепцій полагодження українсько-московського спору, як означення найвищих шпилів української національної свідомости. Це виправдує страх ворогів перед ім'ям Мазепи. Колись, за Петра Олексієвича, стирали його герби та замальовували портрети; тепер, за Йосифа Висаріоновича відбудовують дбайливо пам'ятки полтавського бою та українською мовою переконують, що Мазепа царя Петра „зрадив“. Шукаючи традицій новочасного українського політичного світогляду знаходимо найближчі до нього погляди саме в мазепинських емігрантів, в їх поняттях про Україну, як державну націю, що простує до самостійности. Писання тих, що не пішли з Мазепою, що погодилися з Україною Скоропадського, — розі́джені компромісовістю супроти Москви, страхом перед нею, відривом від найвищих українських ідеалів. Ті документи, що залишилися після Бендерської еміграції, „Вивід прав України“ та інші писання Мазепинця Орлика, зрозуміліші тепер для нас і ближчі ніж різні патріотичні твори, що повстали в XVIII. ст. не на еміграції, а в Україні, ніж „Книги Битія“ та „Дві народності“ Костомарова, ніж писання Драгоманова, чи навіть Грушевського, ніж „Україна Irredenta“ Бачинського. Мазепинство було й є передовим

українством, було й є Україною, зверненою до свого майбутнього.

Але помилився б той, хто думав би, що ідейний зміст мазепинства вичерпується зненавистю до ворога. В часі зриву 1709 року вся Україна ненавиділа москалів, а проте замало в ній знайшлося мазепинців. Чи ж не старшина вмовляла Мазепу визволяти Україну з-під московського ярма. „Очі всіх на тя вповають... Як ми всі благословляємо імя Богдана, так нащадки наші проклинатимуть тебе, якщо залишиш нас у цьому ярмі!“ Не всі хто так казав, опинилися у вирішному моменті в рядах Мазепи. Селяни українські ненавиділи москалів за здирства (а Мазепу, як приятеля москалів!), але в вирішному моменті легко зловилися на гачок царської (як згодом большевицької) демагогії. Чи не так само було геть пізніше, коли Україна кипіла зненавистю до наїзників, роїлася від повстанських загонів, від самостійних сільських республік, а Головний Отаман виводив за Збруч ледве кілька тисяч лицарів?

Україна часів Мазепи ненавиділа москалів, але не доросла була до того, що було змістом життя Мазепи — до Державного Чину.

Сторіччя прожиті під чужою зверхньою владою ослабили в українській психіці державно-творчі інстинкти. Політично-організаційна тканина козацької державности дерлася в Руїні. Вже великий переможець Богдан умирав переможений внутрішньо-політичними заколотами в Україні. „Не в іден гуж тягнуть“ — гнівався Мазепа. „Нема ще в Україні єдиномисля“ — писав до короля Станіслава Лещинського, порівнюючи Україну з „розірваною“ Реччюпосполитою. Ще недавно антигетьмани протиставлялися гетьманам; окремі полковники вели власну політику, розбиваючи наміри гетьманів. Орієнтація на чужі політичні сили вела до знецінення власних національних

вартостей. Тетеря образився на короля за те, що король прислав йому клейноди з Мазепою, „своім братом“, — козаком, а не з польським паном. Мазепа мусів пояснювати близьким до себе людям, що гетьманська гідність це щось вище ніж царський орден св. Андрея.

Московські здирства й зневаги, бажання їх позбутися — все це було просте, самозрозуміле. Але куди менше зрозуміле було те, що вело до визволення — шлях до нього. Задивлений у цей шлях Мазепа ставав чужий та незрозумілий. Зрозуміла була боротьба в малому масштабі, зрозумілі були Січ і Семен Палій. Мазепа був прикрий своїм незвичайним вивищенням понад усіх українців — вивищенням понад усією Україною не чужого „помазанника Божого“ чи його сатрапа, а „свого брата“, української людини. Не здобув Мазепа прихильності широких мас славою України, що її хотів закласти в золоті лаврських бань, у гармонійних лініях мурованих церков, в ученій Академії, що її професори титулували його „*Magnus Dux*“ у відбитих на шовку алегоричних гравюрах, в опіці Гетьмана України над православним Сходом. Не здобув прихильності політикою й дипломатією, що вела від відгребання Гадяцької умови з Польщею, почерез „протекцію“ шведського короля до політичного „вірую“ мазепинської еміґрації: „*Ucraina ab utraque parte Borysthenis perpetue sit ab omni externa dominatione libera*“.

В цьому всьому треба шукати відповіді на питання, чому Мазепа програв у 1709 році, щоб перемогти як духовий імператив, кинений у майбутнє. Будьмо ж вірні заповітові Мазепа, заповітові змагань, в яких душа народу перетоплюється з рабської-недержавної на владну-державну.

І В А Н Г О Н Ч А Р Е Н К О

П Р И С Я Г А В І Т Ч И З Н І

У час урочистих хвилин,
тобі, любов моя,
як матері правдивий син,
клянусь, вітчизно, я.

Я присягти тобі прийшов.
У грізному бою
я доведу свою любов
і відданість свою.

Своє життя в борні святій
і до краплини кров,
коли пошлеш мене у бій, —
віддати я готов!

Клянуся праведно пройти
із іменем твоїм, —
в боях перемогу досягти
над ворогом лихим.

Колиж порушу клятву я —
цю присягу свою, —
хай кара падає твоя
на голову мою.

Нехай вогнем вона спада,
і хай не промине
народу зненависть свята,
караючи мене.

(Передрук з київських „Вістей“ з 23 лютого 1939 р.)

А. Ч Е К М А Н О В С Ь К И Й П О Л І Ш У Ц Ь К А М А Т И

Припять це річка найлінійвіша з усіх річок, що впадають у Дніпро. Вона пливе тихо, спокійно, ніколи не порушує своїм рухом одноманітного, поліського краєвиду. Здовж неї поля та ліси, а ще частіше болота, що приховуються денеде під кущами та принадно-зеленою травою.

Поліське повітря інакше ніж на Волині, чи в Галичині. Воно пахне травами та водами, а над мочарами, мов розвіяне біле волосся чарівниць, стоїть вічна мряка.

У поліських болотах є багато всякого: святе й чортяче. Вітри дують з моря, бо вони народжені в океанах і шукають собі доброго місця для осідку. Як прилітають на Полісся то сідають на болота буйними хмарками. А в хмарках, як кажуть місцеві люди, всяка нечисть. А там, де нечисть, то там і святе. Як добро завжди зі злом, так і чортяче мусить бути разом з Божим. Є тут мавчині палаци між розчісаними раннім вітром березками, юрби маликів, перескакуючи на вітях, ховаються в кущах біля розхристаної сосни, буйні травиквіти заливають різнобарвними килимами луги та узлісся.

Птахи — гості Півдня — іноді оповідають, що вони бачать у поліських болотах, на ланах, навіть серед людей. Як уміти їх слухати, то багато дечого можна довідатися від них. Весною пташки хмарами злітаються в поліські ліси, на

річні та лісові болота, п'яні від кохання співають аж гудуть ліси, дзюрчать джерела, вода хлюпоче, біжать крикливі вітри, ліси шумлять по новому, якось буйно, молодечо.

Як тільки починаються холоди і вже треба пташкам відлітати — болота покриваються мохом, а на мосі комар сидить та лапою живіт гладить. Тоді на всій поліській низині зупиняються річки, навалюються сніжні небеса, а земля лежить невіддишна, одягнена в біле лахміття зими.

Тільки з'явиться сніг, поліщуки розходяться купами по лісах. Куряться чорні хатки в пущі, з гуком і скреготом валиться перемерзлий ліс, а дроворуби, підв'язавши зрубані дерева, тягнуть їх, виспівуючи „дубинушку”.

У лісових дебрях, куди ніхто не ходить і нічого не шукає, ліс гние на корінні, падає, ламається, засмічується перестоялим деревом та гащем.

Літом, як добре потепліє, на тих самих місцях, де буяли льодові вітри, починається велика гар. Ледве, ледве, загавився, не загасив вогню, залишив під попелом ледь жевріюче вугілля — глядиш, а воно й розгорілося. На сотки верств страшним пожаром горить добра, вітер чеше вогняні ковтуни, а сонце меркне від того, що бачить під густим чорно-сірим димом. Сіра їдка гар стелеться полями, обволікає узлісся, жене голодну пташку хмарами на Припять.

Найгірше тоді лісникам та вуглярам, що випалюють у лісі вугілля. Вони сидять у лісничівках у день і в ночі як дикі. З хати вийти не можуть. Чорні, як чорти, зарослі волоссям і байдужі до всього пють шклянками самогон, сплять тільки й бачать страшні сни.

Але ще гірше весною і восени, коли повеніють річки. Все життя неначе заливається водою,

а озеро Гричин, що тягнеться на північний схід від Луни́нця і займає простір 45 тисяч гектарів, вже не здається безмежним степом з сорокатим килимом високої трави, а хвилюється, перекидає з краю в край бурхливими хвилями і лякає своєю безмежністю.

Це страшно для Полісся пора. Вода припинює життя.

Тоді, у своїх хатах, відрізані від світа, голодні, вдивляються полішуки вечорами у пекучий дим курних печей, при світлі гасок і лучива оповідають одні одним усе, що чули, що бачили, що їм приснилося, що здавалося. Все це — чи дійсне, чи вимріяне — переломлюється через напів хвору уяву сонного мозку і дивним марінням падає перед слухачами. Кольорові вихри крутяться над лісами й болотами, рухаються зборища якихсь дивовижних людей, древні літами й життям чарівниці встають і розкривають свої беззубі роти, щось говорять, кричать, пророчать.

І ось тоді, одної з тих голодних, мряковитих осеней, зродилася на селах Полісся чутка про Поліську Матір — заступницю народу тутешнього. З роками ця чутка виросла в дійсність, а далі стала легендою Полісся.

На селах коло Гричина, коло Князь-озера, на волинській Сарненщині, під Луни́нцем, коло Пинська, а то й за Березним — оповідали про Полішуцьку Матір всюди, де сходилися двоє, троє жінок чи чоловіків. Діти знали всі її одмітні прикмети, а молоді хлопці вечірніми сутіннями, йдучи до дівчат на вечерниці, відхрещувалися від кожної старої баби, яку випадково зустріли на дорозі.

У Мочигорах казали, що стара Терентиха знала Полішуцьку Матір. Це була та Терентиха, що, ходячи за грибами, зустріла одного вечора дубуватого, коротконогого дідка; ніби він кинув їй жменю якогось пороху в очі, і вона тоді

побачила давніх людей: могутніх, страшних, що застигли над землею і вже так стоять віками. Підбравши запаску, втікала Терентиха чужим полем, а той дідок, кукурикаючи, гнався за нею в слід. Хтось тоді бачив, як із трухлявої сосни вискочив пес із конячою головою, скочив до дідка і разом із ним десь зникли. Терентиха, загнавшись у город отця Йоана, впала там під плотом і довго лежала непритомна. Старий жид Пониманський, що гнав самогон і продавав його поліщукам, казав, що Терентиха, виходячи з містечка, закупила пляшку з самогоном. Пляшку ту сховала вона в кошику, що несла в мішку. І пляшку ту, і кошик, і мішок знайшли розкидані на полях коло Мочигір. Пляшка була без самогону, а від непритомної Терентихи несло самогонним перегаром.

Старі баби поліських сіл, щоб боронитися від страхіття, яке панує всюди на Поліссі та від злих намірів різного чортovinня, відгороджують хати священою на Великдень оранкою, мажуть нафтою почорнілі зруби хат, солом'яні дахи, що помаленьку осідають і все глибше влазять у землю. Але це все мало помагає.

Нечисть існувала на Поліссі віками, а про Поліщуцьку Матір гули села, шепотіли на ярмарках, співали в піснях, що їх вечорами вигадували хлопці, пасучи коні.

Коло Мочигір є пором, який перевозить через Припять на другий бік річки. Пором той увесь час у русі. Завжди на тому або на другому боці ріки повно підвід, людей, товару, що перебирається з одного боку ріки на другий. Увечері, очікуючи порому, сидять над річкою люди, спочивають від пережитого дня, оповідають собі новини — все, що знають.

Вузький серп місяця то виглядає з хмар то ховається і ніби бавиться. Прозора темрява вку-

тує сірим оксамитним плащем хатку перевізника на березі, якісь вози, коней. На другому боці плюскітливої річки сіріють, як хижі звірі, декілька дерев у млі.

Кожного вечора старий Пархом, відомий мисливець, що живе у перевізника та допомагає йому на поромі — виходить з хатки, стає над водою й починає молитися.

Безмежна, десь далеко розлита вода тихо, непомітно, вилиском котить свої хвилі. Зорі світять, блимають, ніби перебігають з одного кута в другий. Над річкою панує прохолодь.

Довго й поважно відчитує Пархом „Отче Наш“. Мало що й розуміючи з того, що шепоче, але вбачаючи в словах якийсь таємний зміст, що довгою, сріблястою ниткою зв'язує його — Пархома з далеким Богом, молитесь він поважно, іноді навіть замислюючись над якимись словами. Нитка все відділяється й відділяється і все вяже їх обох і вяже. Вона, як павутина: коли згрішив, то рветься непомітно, а для праведного міцніша за крицю.

Багатьох молитов Пархом не розуміє, але молиться щиро. Щось воно там значить оте „лікуй“, або „алілуя“, коли його й попи з амбони голосять і церковні хори співають.

Скінчивши молитися, Пархом курить люльку. Тоді він неначе міняється й оповідає про все, що знає, що бачив, що чув. Про лісового звіря, про рибу, про поліські ріки, що як плывуть то майже не рухаються. Він любить ті ріки: мляві, покірні, тихо несуть вони свої води і наче зачаровані й заворожені щось плюскотять берегам.

Пархом оповість байку про очерет, якого Господь за щось там покарав, знає різні річні трави, водяне зілля. Знає він рибу-щуку, плотяка, розуміє в'юнів, що водяться в ривчаках, а найбільше любить раки. Пархом знає з чого зроблена ан-

глицька люлька, яку комендант постерунку носить у капшуківі, бачив як гонять самогон вуглярі в лісі біля Вирів на Волині, поясняє чому у висоцького дяка родяться вже другий раз двійнята.

Коли ви схочете розпитати його що то за поліщуцька мати, то він, проте, не дуже поспішати-ме поділитися з чужим тим, що про неї знає.

— Поліщуцька матір... то тобі не так собі... то не проста справа... то й якщо до чого, то й оповідати не слід...

Але, коли вже упрosite його, то він оповість вам цілу фантазну байку про щось нинішнє, поліщуцьке, але таке старе й дивне, що здаватиметься вам, ніби ви перенеслися в середньовіччя з його страхіттям та забобонами.

— Кажуть, що вона божевільна, обманює людей, садовили її до в'язниці... Інші кажуть, що вона відьма, та хто ж його знає. Відьми різні бувають: добрі й злі, бувають чисті й нечисті, таке й сяке... А ти розбери... Але про поліщуцьку матір нічого не кажи. Вона відьма й не відьма. Як треба зробити добре — зробить добре, а як зле треба зробити, то зробить і зле. Добре все робить з хрестним знаменем та молитвою, а зле, то вже й не відомо... Простому чоловікові трудно щось сказати, а проте йдуть до неї всі з усіх усюдів. І пани, і мужики, і скоколяси, і наші люди. Вона й травами лікує, і замовляє, яйцем бикачує, на горосі, як у книзі читати може. А коли дасть тобі трави від усякої хвороби, то як рукою ту хворобу зніме. Ййбо... Буркуном різачку лікарює, вітанником кашель, а щербцем дітей... А чарувати?!

Пархом почне оповідати про всі способи чарування: на воді, на вуглі, на горосі з кийком або ложкою. Про те, як можна знищити людину, зліпивши з воску її хвигуру, вимовивши над нею за-

кляття і ... і проколовши хвигуру дротиком. Після того зачарована людина почне хутко сохнути й пропаде як раз плюнути.

І трапилося одного разу, що Самійло, синок священика з Лісовиків — Сибиковського, який полював на качки, чекав порому, щоб переїхати на другий бік річки і чув оповідання Пархома.

— А ви її бачили?

— Кого її? Маму? Як ходили, то бачили...

— Зблизька?

Старий не відповів. Мовчки почав кресати. Попович дивився на старе, поморщене обличчя, жовті вуси, ледве, ледве прижмурені очі. Груба свитина прикривала коліна й замотані онучами ноги в постолах. Довга, березова ковчинежка лежала поруч.

Пакнувши раз-другий дивився довго кудись у темну далечинь. Там, у сіруватій імлі, плямами зникали кущі й безмежно рівний луг, що денече, здавалося, парував густим, сірим димом.

— То ви її не бачили? — знову запитав юнак.

Пархом дивився на річку, що широкою стогою криці зникла в далечині. Гладь води мінилася то сіропепелястою то темно-зеленою, мов трава. Але раптом ось-ось, звідкись набігла тінь, вода захмурилася, почорніла, все неначе усунулося униз, і під ногами з'явилася безодня. Так було декілька хвилин. Потім, звідкись, знову хлюпнула сіра хвиля, і ніби з туману виринув протилежний беріг. Річка тихенько зідхала, випускаючи з себе тоненькі смуги туману. Вони поповзли до очеретів, на беріг, і закутали і беріг, і воду, і дерева по тойбіч.

І раптом почули обидва, що недалеко від них, у тумані, за очеретом, щось захлюпало. Біла цятка метнулася з очерету.

Пархом і попович уперлися очима в ту цятку. Туман почав сідати. На березі показалася дика

качка. Вона милася. Піднявши високо крила, розводячи ними, показувала білину своєї пахви, а потім сунула голову у воду. Вся згинаючись і здригаючись заплюскалась у воді, оглядаючись на всі боки. Качка милася, мов змиваючи з себе пил ланів, ніби дражнила старого й молодого своїми пахвами, витягала шию, завертала й нахиляла голову в їх бік, а потім спокійно знову почала митися, бурхливо плескаючись, як дівчина, що виїшла рано купатися на річку.

— Вона... — раптом прошепотів Пархом.

— Хто вона?

— Вона... матір...

Качка відрухово, ніби налякана, метнула крилами, зірвалась і впала десь в очереті.

— Тсс... сс... — зашепотів старий. Та коли панич підсунувся до нього, витягнув цигарницю і почастував Пархома панською цигаркою — старий розбалакався.

— Це вона... їйбо вона... Вона все може... І в качку теж перевертається.

Потім, по довгій надумі, затагнувшись декілька разів цигаркою, запитав мов сам себе:

— А чому б її вам не показати? Га? Де вона живе? Та цього ніхто не знає. Ніхто й не відає цього, але, кому вона потрібна, ну, ніби, як лікар який, то тоді унук її зятя, той, котрий нащот політики багато розуміється — той знайде. А баба ця... Ге-ге-ге... До неї як на прощу ходять. Вона усього може. Приворожити — приворожить, вилікувати — вилікує, будучину сказати — скаже... Найбільше бідним людям помагає, вчить їх як стояти за своє, за поліщуцьке, правди вчить... Їйбо... Але вона може... всьо може...

Нахиляючись до вуха почав шепотіти:

— Вона може зробити, щоб жінка дітей не мала. Покладе під ліжко чи макову голівку чи бузинових ягід. Чоловіка зробить таким як шмата.

Ані туди, ані сюди. Дасть йому понюхати привороту і ні до чого... І навпаки. Але за це треба гроші платити. Нічого даром не дається.

Трохи помовчавши почав:

— Ви думаєте, що вона ті гроші собі бере? Та де? Вона все народу віддає. А тим, а простим поліщукам, которі, значиться, на політиці нічого не розуміються... Бо, як то відомо, нам, свідомим, нічого не треба, а тим то треба. Котрому на хату, котрому на що інше. Тільки й її, коли випе чарку горілки.

Тоді Самійло Сибиковський прийшов несподівано до висновку, що, властиво, нема йому потреби ще й цієї ночі винищувати всі ті качки, глухарів, та перепілок, на яких він вибирався. Цікавіше може подивитися на одне з тих див, якими переповнені села, і про яке гуде не лише цілий повіт, але й воевідство.

— А може ми б, діду, пішли до того зятя? Га?

— А чому б ні? — перепитав задобрений Пархом. — Аби гроші, трохи сала й горілки. Навіть самогону...

Ночували у гнильнянського дяка Софроневича, що любив мисливство й часто з Сибиковським вистоював цілі години на токуванні глухарів.

— Мовчіть... — гукнув той спросоння, коли попович почав оповідати йому про свої наміри — лягайте спати ліпше... досить ми вже маємо тої чортячини...

Дяка не слухали.

— Що вже там може знати якийсь дяк?

Старий Пархом, якому посміхалася нагода добре випити, махнув недбало рукою.

— Що вже там із тими попами й дяками розбалакувати. Їм би тільки пшеничні пироги та яечка, а люд простий, поліщуцький і випити чарчини не може. Не звертайте уваги, паничу...

Рано обидва, не попрощавшись з дяком, опинилися в хаті того „зятя“.

Це була звичайна поліщуцька хата. Синіми струмочками парував дим з печі, ліз в очі, неприємно лоскотав у носі. Хліб на столі, під образами посідали мухи, чорні непривітні стіни якось похмуро неначе валилися на середину хати. Через вікно, закрите якоюсь шматою, ранне сонце різало стіну тоненькими тендітними смужками. Біля печі шпорталася якась жінка, щось поправляла рогачем у печі, крутила коцюбою серед жару. Від хуткої праці у неї розчервонілося обличчя, а згід засмаги на обличчі виступало біле, ніжне підборіддя, чорний з рудим відблиском жмут волосся настирливо спадав на чоло. Коло неї, тримаючись рукою за спідницю, маленька дівчина дразнила прутиком кота. Старий кіт мурзився, вигинався, щетинився, скакав і всіми лапами падав на земляний тік.

— Не зловив, не зловив... А-ааа...

— Тихше... ось пан прийшли... Ви до нас?

— Еге... — пробурмотів Пархом, — а де хазяїн?

Жінка махнула рукою, показала на ліжко за піччю, з якого встав невисокий, худий полішук. Мовчки підійшов до гостей, привитався за руку ї, не змінюючи виразу обличчя, спокійно, повагом почав слухати Пархома. Той запобігливо й підскакуючи, почав щось казати йому на вухо. Коротке, стрижене під „скобку“ волосся господаря відкривало коротку, грубу шию, на якій сиділа міцна, непорушна голова. Стрілясті, густі брови кутом нависали над очима. Їх погляд суворий, трохи жорстокий, як показалося Самійлові, зупинився на ньому.

— Тааак... та вона вже стара... — мовив знехотя.

— А ти покажи... покажи... ну, що тобі станеться... їй теж нічого... вона ж у нас вічна... — за-
попадливо, бігаючи очима по обличчі господаря,
умовляв Пархом.

— Ну, то якось то буде... розгостіться... — по-
чав припрошувати господар.

Заїдаючи в'юна, після чарки самогону, якою
їх почаствував господар, вільно й статечно гово-
рили про сільські новини, господарство.

Рік був, порівнюючи з іншими, добрий. Го-
лоду покищо не відчуваємо, але березову кору
на всякий випадок, якщо дочого, то село збирає:
потім висушиться й до хліба домішка буде. Все
муки менше. Риба? — з рибою непогано. При-
пять дасть трохи, але й на господарство треба
трохи — ну й рибу мусимо продавати, а як насу-
шимо, то на зиму. Та це невелика допомога. Полі-
ська річка висихає, а до того риба поволі все на
низ іде. У Дніпро. Вона чує, де зле буде. Хутори?
Ну що ж це не погана справа... Тепер тільки полі-
шук починає розуміти вигоду хутірського гос-
подарювання. Черезполосиця на поліських полях
така, що не виживеш. Смуга довга, вузька як нит-
ка, ну й до того ще й з піском і болотом. От маю
грунту всього разом вісім десятин по нашому,
а до оброблення три. Три з лугом та болотом,
а дві під сосною. І ті вісім десятинок ще й у де-
сяти куснях... хе-хе-хе... Роби що хочеш. А в ін-
ших ще гірше: п'ять десятин у п'ятнадцяти кавал-
ках...

От і маєш: землі мало, вона вся у шматках,
ланок входить у ланок, ну й сварки, бійки, суди.

Погано... Коби не мама, порізалися б усі че-
рез землю... Їйбо! Вона, значить, учить і наказує
миритися, не судитися, шанувати ближнього сво-
го, як самого себе, до церкви ходити, в чистому
житті себе провадити. Ну, як що коли й випемо,
та й полішучька чуприна полетить клоччям — то

це так воно здавна було і без цього ніяк не можна.

Самійло, якого ця постать починає інтересувати, питає Пархома:

— А до яких належить наш господар?

— Ну, звісно, до наших...

— Українці, так би мовити...

По обіді, що складається з печеної картоплі й борщу з часником, Артем виводить гостей на город, що притулився одним боком до річки. Над річкою з палів, обшитих дошками і замазаних глиною, хатка.

— Лазня... тут наша мама перебувають... — каже Артим.

— Ходім... подивимося... — мимохить виривається Самійлові.

— Ну, що ж, ходім... — погоджується й господар якимось так, ніби вже на щось рішився. З комина, що ледви, ледви вистає над хаткою, куриться димок. Йшли ще вогким городом. Земля парувала потом, як загнаний кінь; над луками й болотами лежали білі тумани. Нерухомі й тяжкі іноді рвалися вони по краях, клоччям чіплялися за дерева, як дим у морозний ранок.

Коло лазні господар зупинив їх:

— Пождіть...

Відійшли від хатки на беріг річки, що тихо й повільно котила хвилі через город. На палях, закопаних у землю, сіли. Закурили.

Весна була повна. Сонце, далека прохолода блакитного неба, щебетання горобців, що купуються на другому боці в калабанях при березі річки. Ніжні, липкі пупянки дерев ось-ось відкриють очі й здивовано та радісно посміхнуться світлу й теплу. Пархом щось говорив. Самійло сидів і ледви слухав недбалої, ледви зліпленої Пархомової мови, з якої тяжко було довідатися, що він хоче сказати.

Цього Пархома, відомого в цілій околиці то-рохтія й балакуна, знав він з дуже недавна. На великих мисливських виправах носив Пархом завжди за мисливцями рушниці, ладунки, а іноді й забиту птицю. Говорив завжди багато, готовий був служити всім і кожному і не завжди за винагороду. Правда, любив він випити й погуляти на чужий кошт, але й услужливо ніс усі тягарі, які накладали на нього мисливці. І тепер він теж розмовляв ні до кого не звертаючись, але готовий завжди порушити всяке питання чи розмову, спрямовану до нього хочби натяком.

— Справжня поліщуцька душа... — подумав Самійло з якоюсь приємністю і неначе з якоюсь чулістю. Підвів голову, хочаби подивитись у бік Пархома. А раптом остовпів.

На березі річки, кроків тридцять від нього, на дошках, що, положені на бальці над водою, служили бабам для миття білизни, з'явилася жінка.

Підійшла тихо, нечутно. Стала на дошці. Нахилилася. Ніжний румянець залив її лиця полум'ям. Скинула з плечей якусь кацабейку. Спустила з бедер синю спідницю, що впала біля її ніг. Залишилася в довгій, полотняній сорочці. Почала мити руки, а потім скинула з плеч через голову і ту сорочку.

Милася, стоячи над річкою гола й байдужа до всього, так, якби навколо нікого крім неї не було. Обливалася водою, набираючи її пригорщами і поливаючи себе, розмахуючи руками, обертаючись на всі боки, зовсім як качка, що полоскалася вчора в річці коло порому. Потім скочила з дошки у воду.

Її біла, вихиляста постать, міцні грудні яблука, делікатні тонкі руки з довгими гнучкими пальцями, якийсь чар, що йшов від того молодого тіла, що так недалеко від нього тріпалося у воді, затривожили хлопця. Встав. Пархома не було. Не

задумуючись над тим, де він подівся — хлопець зробив крок до жінки... Другий... Зупинився. Дивився на неї, як зачарований. А вона, ніби його не було, встала знову на дошці над водою, стрепенулася, витягнулася як та качка біля порогу й почала одягатися.

Коли зіскочила з дошки і пішла, Самійло, наче зневолений якоюсь силою, пішов за нею. Коли вона ввійшла до лазні, він, не даючи їй замкнути дверей за собою, теж ускочив у хатку.

В селі гуляли вже третій день. Гуляли як бджоли у вулику. Такої події давно вже не було. Все село переповнене чутками, що попович з Мочигір з Пархомом закупили ґуральню жида Мошка Пониманського, відомого поліського винокура і фундують усім. Самогон, приправлений родзинками першої сорти, летється як вода, йдуть люди з сусідніх сел — подивитися, що діється. Казали, що попович продав жидам батьківську парафію і хоче всі гроші за неї прогуляти з полішуками. Тому всі поспішали до Артема, в хаті якого відбувалося частування.

Вже нераз гуляло село. Нераз вже чужим коштом запивалося воно самогоном. І тепер теж. Пили всі: діди, господарі, баби, дівки, хлопці. Пили всюди: в хатах, клунях, під хатами, нагородах біля річки, на вулиці.

Питалися: — і де вже той попович набрав стільки грошей? Невже за парафію? Село п'яне й веселе горлало наляканими піснями, якоюсь тугою за чимсь, ніби за молодістю, за ліпшим людським життям. Здавалося — всі святкували якесь урочисте весілля, що перемішане з плачем і страшними лайками нагадувало, що петься тут тому, що можна випити й не заплатити.

В хаті Артема, в парі й копоті, серед почорнілих стін, між двома запаленими скалками, що

червоним, блимким світлом кидали плями на чорні стіни, сиділи й стояли люди. Пили. Але тяжко було в копоті й димі розглядіти, хто й де сидів. Гамір, крики, несамовиті лайки перемішувалися зі співом якихось ніби весільних жіночих пісень.

— Ой, терлич, терлич ти-и-и-и мені милого приклич... — затягала якась баба й чомусь, якомсь дивно, може трохи підсмішкувато, дивилася в бік поповича. Хтось зовсім п'яний кричав:

— А ми своєї мами не дамо!...

Пархом сонно за столом рахував:

— А за стрільбу сто золотих... Де? нема... А за патронаш десятка... Де? Нема...

Пляшки передавалися з рук у руки, самогон наливався в склянки, хтось забирав посуд. Засохлі в'юни на тоненьких патичках зникали, здавалося, разом із патичками у великих роззявлених ротах і заїдалися чорним, глинястим хлібом, міцно посоленим, що прилипав до зубів.

Сп'яніння росло. Разом із ним з'являвся й тят до бійки. То в одному, то в другому куті починають лаятися. Чоловіки готові вже кинутися один на одного з кулаками. За що, чого — ніхто не знає. Та покищо тільки розмахують у повітрі кулаками. Правда, в декого під очима видко синці; два, три хлопці ходять на дворі і в сінях і показують криваві шрами на лицах, у деяких жінок чогось волосся підозріло розпатлане.

Сибиковський немов у чаді. Тих півтора дня, що пережив він у селі, промайнули якимось яскравим, несамовитим малюнком чи манною, що десь унутрі раз-у-раз викликає запитання: — що робиться? Чи уві сні, чи на яві?

Низькі, худі, бородаті полішуки у свитинах чи кожухах, баби з підітканими спідницями, темні, почорнілі селянські хати з відкритими печами, собаки під столами (а може це люди? п'яні?!). Якийсь чесамовитий калейдоскоп людей, убрань,

облич. І мимоволі між ними почав шукати — те друге, своє обличчя?

Її?! Хто вона? Чи це та, чи не та?!

Відчув якусь негасну спрагу, яка примусила його взяти пляшку й налити собі до склянки. Випив. Пошукав на столі чогось закусити. Кислий, недоїджений огірок опинився в пальцях. Почав заїдати.

Спозираючи одна на одну, баби напівп'яними голосами затягнули:

А чого то дзвіноньки красні?
Бо поїли пирожки в маслі,
Маслом поливали,
Сиром посипали,
По-панські брали,
До губи складали.

А чого то парубки бліді?
Бо поїли кінські з'їди,
Попелом посипали,
Водою поливали,
Суховилами брали,
У пельку складали...

І раптом перескочили своїми пискливими голосами на веселу:

Гарбуз, мамцю, качаєця,
чогось дурень чипляєця.
Відчепися дармоїде,
бо до мене кращий їде...

Ой, чи їде, чи не їде,
відчепися дармоїде.
Ой, дівчино, — чия ти?
Чи підеш ти гуляти?
Не питайся чия я,
як підеш ти, піду я...

Я в середу родилася,
на всю біду училася:
і до плуга, і до рала,
і за хлопцями драла...

Коло млина, коло млина
стояла калина,
тим я тебе сподобала,
що чорна чуприна.

Коло млина, коло млина
стояла волошка,
тим я тебе полюбила,
що чорнявий трошки.

Навколо все крутилося в якомусь тумані п'яному, розхристаному, галасливому, що нічого не можна було зрозуміти. Цілувалися баби з чоловіками, хтось ліз під лаву і старався там укластися спати, а під столом спали вже два дядьки з розв'язаними постоломи на ногах.

— Що трапилось? — запитав себе Сибиковський. І пригадав усе, як на долоні.

Коли скочив у лазню через сіни і прибив за собою двері, вона (хто вона? — майнуло запитання) — вона, та сама, що купалася, лізла на піч. Ухопив її вперек.

— А де стара? — запитав.

— Стара? — і жінка раптом розреготалася.

— Я тобі стара й молода разом...

Там перебув цілий день. Там і заночував. А потім почалося „весілля“. Все було як у чаді.

Не знав нащо забрав у нього Пархом срібного годинника — батьків дарунок, комусь віддав рушницю з набоями й сумкою, торгувався про щось із високим жидом, якого всі називали паном Пониманським.

І тільки тепер пригадав собі все.

— Як очадів... Ну, добре... А де ж вона? Ота „полішущька мати“? Гірко чомусь посміхнувся: — де ж молода?!

Встав з-за столу. Підійшов до господаря. Ледви ворущачи язиком запитав:

— Ну-у... а деж глузд у цьому всьому? Зрештою... — звертаючись вже до себе: — де ж глузд у п'ятиці?

Потім переступив з ноги на ногу. Впер очі в Пархома.

— Ну, а де ж та? Мама полішущка? Не бачу... І досі не бачив... — Похитав п'яно головою.

Тоді господар, майже тверезий, що, здавалося, один у хаті панував над усім галасом і розхристаністю, оглянув Самійла трохи глумливим поглядом. Зрівноважений і спокійний відповів:

— Ну, що ж — ходім... — і вийшов поволі з хати. За ним, майже наступаючи йому на закаблуки, йшов Самійло. У відчинені двері мильні ввійшли мов підкрадаючись. Там було напів темно, тепло й пахло якимись сухими травами. Коптіла соснова тріска на перепічку й кидала смагляві тіні на брускові стіни. Обидва стояли перед дверима й мовчки дивилися на піч, де, за коминном, на баранячому кожусі щось ворушилося.

— От-той самий кожух... — майнуло. Почав чомусь тремтіти. Заболіла відразу голова. Почував, що неначе тверезіє, знаходить знову звичайне розуміння речей і явищ. Щось мале, невидне, загорнене в якесь шмаття, присунулося на край печі й заговорило гундосючи й хрипучи. Підійшов ближче, наставив вуха.

— Не служи чужому, як служив би своєму. Не трать сили на панське. Як не віриш у Бога, то мовчи, а чужої молитви до Нього не перехоплюй. Хоч із водою, хоч із вітром, хоч зі сонцем, але Господа шануй. Не крадь і не блуди. Тому, що сам живеш, бідний ходиш, бідний вмреш. Оженися! За водою пливе гуска, гуска, наша віра руска, руска. Памятай се денно, ношно і живи в ній непорошно. Як будеш мати дітей, то дочок не віддавай за чужого чужаницю, а синів з чужими дівчатами не жени. Бери зі свого села, а найдалше зі своєї околиці. Пташину і звірину на полюванні забивай, рибку водяну на гачок, на ятер, рукою і всім господнім приладдям лови й впотребляй,

але зі словом — Господи помилуй, Господи помилуй, Господи помилуй...

Говорила тихо, поволі, але чітко й спокійно вимовляючи кожне слово. Сиві, майже жовтаві патли закривали обличчя; гострий, кострубатий ніс навис над беззубим ротом. З-за жовтих патлів блискали раз-у-раз з очей промінчики.

Вдивлявся в той зір. Силкувався пригадати щось знайоме. Як не гидко було йому чути сморід того лахміття, в якому сиділа, — все ж присовувався ближче до неї. Надслухував. Щось є ніби знайоме в інтонації голоса, щось таке як у тої вчорашньої. Дивився їй в обличчя. Вона сиділа в лахмітті непорушно й говорила. Як машина. Тільки очі виблискують несамовито.

Десь унутрі виринала надія, що ось з-за машкари старої, страшної баби-яги з'явиться вчорашня молода, гарна жінка. Може, може знову повториться те, що було вчора.

Але стара безгучно й майже байдуже говорила своє.

— Ні з панями, ні з панянками не заводись. Тримайся свого, яке воно й не є логане. Тримайся мужиків, як воша тримається мужицького кожуха. У школах учися, розуму доходи і все це людям преподай!

Закашлялася. Потім щось говорила таке, чого не розібрав. Ніби якусь молитву, закляття. Чув лише:

— Чоловіче, Миколаю, де я тебе поховаю? Поховаю у могилі, щоб по тобі вовки вили. Поховаю під столом та накрию постолом, поховаю під лавкою та накрию халявкою...

І чим більше прислухувався до цього шепотіння, тим більше чув щось від вчорашнього, нічного, від тих слів: — Ой, милесенький ти мій, ой, коханесенький... Тільки... тільки... треба ще чо-

гось, ще щось... Ще хвилина, одна хвилина й знову повториться оте вчорашне.

Сперло у грудях, притисло тягарем, змусило зігнути ся.

— Чи це вона? Ой, Господи...

Вдивлявся міцно, що сили напружуючи зір і приглядався до того старого, змиршавілого, що сиділо й щось хрипіло на кожусі. І чим більше вдивлявся, тим більше здавалося йому, що це вона. Ось стрепенулася качка над річкою, а ось жінка над водою руками розвела й полощеться в воді, як та качка, що милася там над річкою. Там на дошці випростувалася... Ну, то ж вона...

— Чи це ти, мила, дорога...

Відповіді не чув. Тільки господар, узявши його за руку, легенько підштовхнув.

— Ходім вже паничу... Бабуня вже втомились...

Ще вночі пробував Самійло вибратися з хати до лазні. Але, як тільки встав з лави, на якій лежав і підсунувся до дверей, господар теж заворушився на ослоні і мовив:

— А я вам дорогу покажу...

Вийшли на двір обидва. Вернулися разом до хати.

На другий день рано, забравши все своє манаття, обидва з Пархомом почали прощатися з господарем. Дякували. Він відповідав: — і вам теж дякую...

На вулиці їх вже чекав натовп.

— А чого вони?

— А як же? Треба відвести до хвигури... Такий порядок...

Проводило їх майже все село.

Селяни сині, скорчені, у постолах і босі, баби брудні в полатаних спідницях, діти з величезними головами, що нагадували голодних котенят, якісь дівчата, хлопці.

— Це всі ті, що пили наш самогон.. — упевняє Пархом.

Йшли всі троє разом: Самійло, Пархом і Артем. Позадю сунув натовп. Чого саме йшли вони — ніхто не знав. Така вже поведенція в тих сторонах, що всякого з ким пилося чи їлося разом, з ким приятелями розходишся, — треба відвести, принаймні до сільської хвигури.

Люди йдуть, курять, обмірковують, хто й що має робити, коли відведуть гостя. Баби трохи підхмелені й свавільні пробують щось співати:

Ой, у полі рілля чорна,
на тій ріллі рожа повна;
там дівчина воду брала,
до козака промовляла.

Пісня чомусь увірвалася спочатку. Щось не йде, та й до того чоловіки чогось смутні, а панич, той, що попереду, то як з хреста здійнятий.

Правда, з „мамою“ жарти не в жарти, вона вже людину добре вимучить, як візьме її в свої руки, але попович нехай дякує Богові, що таке перейшов. Вся пиха й молодеча примха та різні панські викрутаси як рукою здійме.

Йдуть, розбалакують про все, що на язик та на пам'ять напливе.

Сивий туман з-над річки повзе полями, путаючись якимось лахміттям на вершках сосон. Приплять у ранньому холоді кучерявиться білими пінястими гребінцями. Накрапає дощ. Під дощем мокнуть і здуваються на хатах зелені від моху старі солом'яні стріхи, куряться напіврозвалені комини, дим з них білими охлапами падає за селом. Хати чорні, небілені, з маленькими вікнами, будовані з грубих, соснових брусків.

За селом хвигура — високий, деревляний хрест з білим, вишитим хвартушком. Від нього — проміж піль — вузька, довга дорога, що зникає десь на закруті.

— Ходімо хучій... — пропонує Артем, — а ти Пархоме не спішися... — додав якимось боком. Пархом зрозумів. Скоротив слухняно крок і, затримуючи бабів позаду — завів з ними якусь розмову.

Артем почав говорити хутко, мов відрубуючи слова:

— Це ніяке чудо чи диво. Людей треба вчити, мусимо стримувати їх від гріха. А школа своя є? Нема... А наука? Нема... хто ж порятує від п'янства та мужицької сваволі? Ніхто... Хто стримає їх у грісі, як не наука старих?

— Але ця молода... молода... А ця стара... Розсипається...

— Ну й що ж? Наші баби знають такі трави, від котрих старе молодіє...

— Але чому я осліп? Чому я бачив молоду?... — не погоджувався попович.

— Очі заморочить... Є таке на світі, що й вчені не розгадають. Але людей у вірі вона тримає, тримає. Чого ж більше треба?

Бо коли розпуститься наша поліщуцька земля, розіпеться, темна й невчена, коли збідована й голодна щодня допадеться вона до гріха й житиме ним — яка користь із неї?!

— Користь?! Для кого користь? — перепитав попович.

— А звісно для кого?... — Деякийсь час мовчав, а потім мов рубнув:

— Для Батьківщини...

І тут тільки почав Самійло вдивлятися в цього низенького, миршавенького поліщука, що з виглядом якогось удільного князя з якогось деревлянського князівства — стояв неподалік від нього й дивився на поповича (так здавалося Самійлові) ніби зверху вниз. Він був отой поліщук високий, високий. І чомусь відступив перед ним Самійло крок узад.

— Чи це не з тих, що за Ольги людей розривали на деревах?

Короткі вуси спадали по козацькому ледь нижче насмішкуватих уст, очі дивилися з якоюсь байдужою вибачливістю.

І чомусь попівський синок Самійло Сибиковський почув себе несподівано й дивно — малим хлопчиком.

Так, як за дитинства, коли його — малого ще хлопця, виводили до гостей у салю й казали:

— Ну, поклонися, синку, чемненько... Привитайся... привитайся... Стукни закаблуками...

І майже відрухово попович Самійло, плутаючись ногами у придорожньому піску, стукнув закаблуками і уклонився по хлопячому. Але полішук вже не помітив. Дивився понад головою поповича.

— За якесь чорне слово — вибачайте, паничу... Просимо... просимо... Ми тут не приучені до панських церемоній, але зла не зробимо...

Надходив натовп. Коло хвигури почали прощатися. Селяни і баби стискали хлопцеві руку, дякували за „угощення“ й просили заходити ще коли небудь. Самійло почував себе від тих утисків і подяк якось по дурному, як школяр, що чимось провинився й не знає, що йому буде в школі. А одночасно було чогось соромно й боязко.

Назовні заховуючи вигляд самопевного поповича, обіцяв, що ще прийде, що ще колись погуляємо. Був дуже радий, коли залишилися вже самі, пішли дорогою і коли Пархом почав говорити ніби ні до кого не звертаючись.

— Баба полішуцька то баба хороша. Слухняна, працююча, не балакуча. Але чародійка. Варить варево, місить місиво, товче у ступі всяке й зі старої баби зробить молоду. Може халера! Може!... Принаймні на час. Але щоб зі старого зробила молодого, то про це не чув. Ні... тут тобі

й стала. А може вони й знають, а не хочуть. Щоб, значить, старого ще більше причарувати. О-о-о! То баби-и-и...

Помовчавши якийсь час, знов почав:

— На мою думку, нема чарів... Є тільки заморока, яку баби напускають на усяких, а найбільше мужчин... Є запоморочення всяке від трав різних, баби їх уміють виварювати й дурному чоловікові подавати. А він вірить! А він думає чари... Нема чарів, бо чому, я вас питаю, паничу, вони мене не зробили молодим. Давав десятку й ніяка баба не погоджується. Бо я їм так кажу: — дам десятку, дам, але і в морду дам, як ти мене не зробиш молодим... Вшквару так, що очі повилазять на потилицю... І не хочуть... Ні одна...

Те, що попович ішов мовчки, не звертаючи уваги на міркування Пархома, не спантеличило поліщука. Почав скаржитися, але тоном якимсь байдужим і напівжартуючи. Ось він мисливий, а згубив усе майно. Нема патронашу, рушниця невідомо де поділася, набої в невідомому напрямку чорт зна хто вистріляв... А рушничка? Не рушниця, а голубятко... Дід і прадід з неї цілили, стріляли й влучали. Курок треба було перед кожним стрілом наставляти, пістон пальцем підтримувати, але ціляла добре. О-о-о-о... Вона від діда, миколаївського салдата, що під Севастополем воював... Ось яка вона була... А забрав її сукин син — жид. Жид Пониманський! Де ж це ви бачили? де ж це ви чули?!...

І тепер Пархом без рушниці то вже й не чоловік. А так собі. Простий мужик. Бо як він не мисливий то хто він такий — Пархом? Га? Я вас питаю, паничу?! Пархом на мисливстві ще й як починається... Дай Боже, щоб ваші діточки були такі, як Пархом, мисливці... Пархом знає все: як і що і коли стріляти, в якому місяці року, з якого прицілу, з якою молитвою.

Пани, котрі приїжджають на Полісся, кажуть, що поліську дичину стереже святий Гумберт... Гм... П'ятьдесятьсім літ прожив, про всяких святих чував, а такого ще не було... Отакий святий має стерегти поліську дичину... А не діждав би ти... Наш святий Варсонофій — от святий... він стереже... На своїй землі... Так... Качки, курочки, лиски, нурки та іншу птицю стереже святий Варсонофій, який полішукові дозволяє бити її весною... От... Ну, як відомо, то іншу птицю — солонку, дублята, хрустеля, чайку, сивку, дропа, то чим пізніше бити, тим ліпше, але де ти витримаєш до осені? Нема часу чекати, щоб вона сала нагуляла. Еге... Як побачив — то й бий... Еге...

З вітрами, зливами, холодами та отою мрякою, що над болотами — багато поживи не знайдеш... Як деяку рибину хапнеш, то й добре, а як пташку підстрелиш, то ще ліпше... Хе-хе-хе... Чекати на дозвіл... Хее-хеее... Людина голодна не буде чекати поки їй їсти дозволять... А, скажіть, паничу, коли наш брат не голодний? Га?

Але найприємніше полювати на качки з човна.

Тихо суне човен водою серед очеретів та різного зілля. Тихенько, без плюскоту, затоплюючи весло чи жердку в дно, підпираючись ним, ти тільки й дивишся — де він, той пташок, ховається. Проведиш човно серед комишу, наближаєшся все ближче до якоїсь качочки чи якогось там „водяного очка“, чи якоїсь „циранки“, як пани кажуть. А вона там у комишах сидить та вигрівається. На багні. Раптом розхилиєш комиш і бабах!.. Вона квакає, суча дочка, кричить, кличе рятунку. Хе-хе-хе...

Ну, а як про качок казати, то не всяка качка чи курочка вимагає одного і такого самого поводження.

До качок, що на ставі, треба стріляти зблизка. Бо вона, язва фараонова, як упаде у воду, за-

тріпочеться й зараз на дно. Я як вода глибока, то птицю рахуй за пропашу. Інший стріляє птицю на зльотах. То такі місця, де качки — під вечір — злітаються й сидять хмарами. Тут тільки треба вміти набивати хутко рушницю. Гати й гати, а сам хоч пісні співай. Е-еєх... Коби то мені рушничку мою, стрільбочку, показав би я їм... Ту, усяку птаху, одним шротом — півкопи... А моя мельничка випатрошить та спече на салі... Ой, ой... Це тобі не паршивий в'юн...

Ішов позаду Сибиковського, розмахуючи руками й балакаючи сам до себе.

Починало тепліти. На небі пливли рідкі, продовгасті, як спущені вітрила, хмарки, денече біло-жовті, як весняний трохи спізнений сніг. Їх легкі й пухнаті краї не то рвалися, не то ломилися й танули у синій глибині.

Артемові, що самотно залишився біля хвигури й дивився у слід тим двом, що десь там великими сільветками зникали під небосхилом на дорозі, здавалися вони обидва, ті випадкові перехожі, якимись диваками. І той високий, довгий панич, попівський синок, і той другий низький, патлач-мисливий, обидва вони шукають чогось, а самі не знають чого.

— Полішущька мати... полішущька мати... Гов... А головне то й забув... Насунув байдужою рукою баранячу шапку на очі, крутнувся на місці й дрібним полішущьким кроком пішов до села.

САГАМОН ТАРОНЦІ СЛАВА ДАВИДА

Прийшов з віків крізь дим і гуркіт воєн,
У сяйві слави, гордий, знаменит,
Непереможний чорноокий воїн —
Народу син — наш дорогий Давид.

Прийшов він з Ахіллесом прудконогим,
З Ростамом важкотілим — аж до нас,
В серцях людей він пам'ятником строгим
На п'єдестал у наш піднісся час.

І наш народ щасливий, щедролубний
Героя вивів з мороку віків,
І лір підносять спів золотострунний
Рожевощокі діви й юнаки.

В шоломі, із мечем, мов блискавиця,
Промчиться він на білому коні,
Відваги повен і твердий, як криця,
Проти неправд, насильства і брехні...

За ним помчать герої в тьму, крізь ночі,
Здійнявши славу факелом — на бій,
І героїзм вульканом заклекоче
На полі, в горах, там, де сніговий.

А юнаків сто тисяч піде знову
За ним у похід, в осіяну путь...
Смагляві діви яблуко любови
Давиду-переможцю піднесуть.

Від Редакції. Поезія, яку оце передруковуємо з київських „Вістей“ з 18 квітня ц. р. написана з приводу тисячоліття вірменського національного епосу про Давида Сасунського, півлегендарного героя боротьби за національне визволення Вірменії з-під арабського ярма.

А слава прийде у палац і в хату
І в села всі, і в наші всі міста,
Про нього пісня, вічна і багата,
Дзвенітиме, як арфа золота.

Він пильний буде!
Кожен гада порух
Він запримітить, повен зненавид, —
Мора Мелік — всього народу ворог
Впаде від смерти, що несе Давид.

Переклад з вірменської *Ол. Новицького.*

МАССІМО БОНТЕМПЕЛЛІ

МАЙЖЕ КОХАННЯ

Це була маленька пригода — таємнича, зворушлива й майже любовна. А проте за три дні, що їх ми з Джіневрою прожили в Доверсані, нам навіть і не снилося говорити про кохання. Хоч могло бути й так, що кожному з нас воно снилося, але нарізно. Ми мешкали в одному готелі, майже весь час були разом, обідали за спільним столиком. Четвертого дня зранку приїхав по неї батько й спитав мене:

— Була чемна?

— Дуже.

— Надокучила вам?

— Та де!

І вони поїхали.

Так, ми не згадували про кохання. А все ж таки щось між нами сталося.

Це тому, що столик, за яким ми їли, стояв в ідальні готелю у заглибині вікна. Вікно виходило в садок. Що вечора ми зачиняли вікно, бо на такій височині вечірні години холодні навіть улітку.

Там, за шибамі, стирчали на першому пляні патлаті чуприни кущів, трохи далі на мурі виринали з якихось глечиків два пучки гераній; потім, зненацька, обривався вниз і тонув у темряві тінистий простір верхів і долів. Де-не-де, в далині, то один то другий горб засівався вогниками аж під обрій, аж під небо, що займалося зорями.

А сталося ось що.

Третього вечора, по обіді ми засиділись трохи вдвох за нашим столиком у віконній ніші. Порожня саля, що була позаду нас, неначе кудись відсунулась. І весь світ отак відсунувся, зник; існував тільки в нас самих, за цим столиком, коло цього вікна з його ближчими й дальшими краєвидами.

Джіневра мовчала й дивилася крізь зачинене вікно.

Я глянув туди й собі і побачив кілька зірок.

Потім повернув голову до Джіневри. Помітив, що вона не дивилася на зорі.

Шлях її погляду був коротший. Може кінчався біля гераній на мурі. Я погодився й на них, але вони мені нічого не сказали. Це були два симетричні кущики. Вони мовчали й не рухались. Їх черв'янь пригасла у вечірніх сутінях. Здалися мені якимись неприязними. Справді ж вони були тільки невиразні й байдужі.

Але Джіневра не дивилася й на геранії. Не відриваючи погляду від шиби, вона піднесла руку до чола й поправила собі один з непокірних кучерів, що спустився нижче, ніж було треба. Двічі чи тричі смикала його, аж поки не змусила до послуху. Потім усміхнулася до шиби й сказала:

— Жінка знайде дзеркало, де хоче.

— На щастя, — відповів я (невідомо чому).

Я пошукав і свого відбиття в шибі, що спиралася на величезну масу темряви, в якій губилися садок, долина, весь світ.

— Дивіться, — сказав я, — що за цікаве явище! За цією шибою я бачу цілу сцену: оцей мур, ці геранії і решта, все, що там, за вікном. Але на тому ж самому місці мені ввижається ще одна сцена: відзеркалення моєї й вашої постаті, відбиття білої скатертини, пляшки й ляmpi, що

нас освітлює; одне слово, все, що знаходиться по цей бік вікна. Всі ці образи слабкі, але виразні. Ви навіть могли скористати з шиби, як із дзеркала. Ми бачимо два світи в одному часі й просторі. Але цікаве тут те, що ці два світи не мішаються один з одним, не зударяються між собою, не доповнюють один одного, не заходять за себе. Один одному не робить ані приємности, ані прикрости. Вони просто не знають нічого один про одного. Кожний з них, займаючи той самий простір, що й той другий, не підозріває навіть про його існування. Подивіться: ця біла філіжанка стоїть точнісінько в тому самому місці, що й галузка он-того куца, а проте ви бачите й галузку і філіжанку, кожную нарізно, не мішаючи їх і без звязку між ними. Кожний з цих двох світів непрозорий сам по собі, але прозорий у відношенні до другого.

— Ну, і що ж ? — спитала Джіневра.

Я на хвилину завагався, але потім розпочав знову:

— Може бути...

Раптом зупинився:

— Це не має значіння.

— Фантазуєте, як завжди, — сказала Джіневра.

— Авже ж!..

Але сам феномен її забавив. Вона почала рухати рукою, піднісши її трохи над нашим столиком і кружляючи нею так, немов би це був птах, що хотів би схопити кришки, залишені на скатертині. Але вона не дивилася на кришки, дивилась у вікно.

— Що ви робите? — спитав я.

— Це дуже цікаве. Я хотіла сховати свою руку — ось цю — поміж гераніями, але, справді, це не вдається.

— Не рухайте так міцно, бо ще поломите ці геранії!

Джіневра почала сміятись.

Я помітив, що в горнятку було ще трохи кави. Налив її собі й випив, хоч була вже холодна.

Потім нахмутив брови, як до дитини, і на-сварив її:

— Не смійтеся, я говорю поважно!

Але Джіневра вже не сміялася. Вона покинула забаву, поклала руку на скатертині й подивилася на мене:

— Справді, говорите поважно?

— Майже. Хочете, зробимо досвід.

— Який досвід?

— Дивіться туди. Бачите, я тримаю відбиття моєї руки саме над гераніями. Чи вам не здається, що коли б я спустив її, то доторкнувся б до них? Ось так: дивіться, тепер я торкаю їх. Але геранії не рухаються.

— Це річ природна!

— Так, природна. Але я хочу зробити щось надприродне. Хочу порушити їх.

— Як?

— Ось так. Мусить бути в тому єдиному просторі, що містить у собі два світи, мусить бути якийсь пункт, — у просторі і в часі, — якийсь такий пункт, такий кут і такий момент, що в них ці два світи зударяються. Пошукаймо їх!

Я повернувся до неї. Вона дивилася тепер на мене зацікавлена й злякана.

Я був схвильований. Став у позі професійного штукаря, а Джіневра дивилася на мене знизу широко розплющеними очима. Я наказав:

— Дивіться туди!

Вона послухалася. Я також пильно вдивлявся у вікно.

З великою увагою я почав свій досвід. Я дивився не на свою руку, а на її відбиття в дзеркалі шиби; тендітний образ моєї руки опускався вниз на кущ правдивих гераній і доторкнувся до них. Але геранії залишилися нерухомі. Я спустив руку ще трохи — її відбиття сплелось із гераніями. Вони ще жили разом, цей рухомий образ моєї руки і ці нерухомі квіти, жили, не перемішуючись між собою, не заважаючи собі і не знаючи один одного.

— Тихо! Дивіться пильно!

Я спробував іще раз: напружив волю. Потім раптом струснув рукою і повернув нею в повітрі. Рука в дзеркалі шиби теж повернулася швидко.

І тоді геранії ворухнулися.

Вони злегка захиталися, неначе під подувом легенького вітру. Джіневра скрикнула:

— Ах!

Але зараз же скептичний жіночий розум спинив її порив. Вона знизала плечима і сказала:

— Це випадок. Може саме в цій хвилині повіяв вітер.

Я суворо глянув згори на неї:

— Дивіться знов. Скажете мені самі, коли маю їх поворухнути.

Відбиття моєї руки лежало на нерухомих гераніях. Джіневра мовчала й важко дихала. Я додав їй відваги:

— Скажіть, скажіть ви, коли!..

Завагалася ще трохи, потім раптом:

— Поворухніть!

Я струснув рукою. І геранії, як за першим разом, схилилися й затремтіли.

Тоді я сів, і гостро подивився в її поблідле лице.

Але її зворушення тривало недовго. Настрій забави знов опанував її. Краска повернулася на її лиця, і вона засміялась. Цей сміх був трошки хрипкий, але вона сказала:

— Я хочу також спробувати!

Я кинув їй погляд співчуття.

— Ні, ви не можете!

Повірила мені відразу, слухняна й покірна.

Деякий час ми мовчали, і я роздумував. На селі я люблю думати про такі поважні справи.

Квіт моїх роздумувань вилився в слова:

— Геранія ворухнулася. Отже, коли б вона мала здібність відчувати, то відчула б. Ось вам гарний досвід. Ви підете туди?

— Куди?

— Туди, в садок, до гераній. І покладете руку все одно в якому місці, нерухомо. Я залишаюся тут і постараюся доторкнутися вашої правдивої руки відзеркаленням своєї. Зрозуміли?

— Так, так!..

— І ви це відчуєте, мусите відчути!

Джінєвра встала й хотіла вже вийти. Але я затримав її:

— Хвилиночку... Ви мусите це відчути, але ви не повинні на мене дивитись, бо тоді це могла б бути тільки омана. Коли вийдете в садок, поверніться спиною до вікна, дивіться не на мене, а туди, в долину, тільки піднесіть і тримайте добре на видноті руку.

— Гаразд!

Вона пішла. Я дивився, як віддалялася її постать у рожевій сукні, дивився на відкриту, делікатну й білу шию, що несподівано виринала зпід чорних кучерів. Потім повернувся й глянув крізь вікно.

Майже в тій самій хвилині вона показалася в садку. Йшла спиною до мене так, як я їй нака-

зав. Рожева сукня потемніла в темряві, але шия здавалася ще білішою. Випростувана, вона немов перетинала собою темряву; здавалося, що вона була вирізьблена в небі, а зорі неначе розсунулися, щоб дати їй місце.

З невеличким зусиллям я викликав на шибі вікна світ відзеркалених образів. Я знов устав і побачив себе, своє відбиття, там, у садку, поруч із її правдивою постаттю.

Джіневра піднесла руку й простягла її так, як я її навчив; тримала її, не рухаючись, і чекала.

Але я не поворухнув своєю рукою, щоб її відбиттям доторкнутись правдивої руки Джіневри.

Не знаю, що за демон надхнув мене в тій хвилині. Я порушився обережно цілим своїм тілом, дивлячись на його відбиття у вікні. Тепер воно було поруч з її тілом, вздовж її тіла, що стояло трошки вище. Я нахилив голову, і мій образ у вікні зробив те саме. Я порушив устами, і він поклав уста на її живу шию саме в тому місці, де починаються чорні кучері. І поцілував її міцним і довгим поцілунком.

Раптом я побачив, що вона здригнулася вся й спустила голову, ніби відхиляючи її. Потім, не обертаючись, утікла.

Втікла так, ніби відчула мій поцілунок на своїй шиї.

Я сів, наче-б-то спокійний, і чекав, коли вона вернеться.

Повернулася відразу.

Була дуже бліда. І не сіла.

Я мусів би спитати її, чому вона втікла. А вона мусіла й без питання щось мені сказати.

Не сказала ні слова. Не сказала більше нічого про наш досвід. І я ні про що в неї не запитався.

Не сідала. Стоячи перед столиком, дивилася пильно на пляшку з мінеральною водою.

Потім, не здаючи собі з того справи, поволі піднесла руку, провела нею по шиї, навколо, і нервовим рухом притиснула її ззаду в тому самому місці, до починалися кучері.

Але це була тільки одна мить. Потім вона опритомніла, посміхнулася, подивилася нарешті мені в очі й простягнула мені руку:

— Добраніч!

І пішла, не оглядаючись. Зникла.

Тієї ночі я не міг спати. А вранці, як я вже згадував, приїхав по неї батько, і всни виїхали.

Більше я її не бачив.

З італійської мови переклала

Наталя Лівницька-Холодна.

О. ШУМИЛО-КУЛЬЧИЦЬКИЙ

ЛАД ЧИ ХАОС У СУЧАСНІЙ ФІЛЬСОФІЇ

Лад чи хаос у сучасній філософії? Пощо рішати цю проблему чи дилему сучасникам, яким філософія видається зайвим вантажем думки?

Видається, але чи це правда? Старинні доказували конечність філософувати ось яким міркуванням: „Якщо філософія потрібна, то ясно, що слід нею цікавитися. Якби вона була зайва, то, щоб це доказати, доводиться таки філософувати. З цього виходить, що, як би там не було, філософія потрібна“. Отже ж і питання про лад чи хаос у сучасній філософії має своє виправдання. Але в цьому міркуванні є одна прогалина. Мовчки приймаємо, що не можна не зайняти супроти філософії ніякого означеного становища, ні позитивного, ні негативного. Чи не можна було б цілою справою існування філософії просто знехтувати? Чи дилема старинних має якесь значіння для тих, для кого справа існування філософії зовсім байдужа?

Теперішня байдужість супроти філософічних проблем це явище не виняткове. В історії духового розвитку людства побіч таких епох, як часи Гегля, коли нова філософічна система мала більшу вагу ніж новий політичний устрій, раз-у-раз приходили епохи незацікавлення філософічною думкою, подібні до нашої епохи „коли один

кулемет має більшу цінність, як цілі філософічні бібліотеки". Тепер такі політично-суспільні доктрини, як ось фашизм, чи різні інші відтінки націоналізмів, соціалізм чи комунізм завзято поборюють не тільки філософію, але навіть саме зацікавлення нею, тому, що хочуть самі задовольнити ту відвічну потребу людства, яку давніше вдовольняла філософія: потребу мати світогляд. Постачати людині елементи, чи готові конструкції для побудови світогляду було давніше сливе виключним завданням філософії, — сьогодні ж світогляду, тобто суцїлу таких пізнань, цінувань, та практичних наказів, що з них випливають, які задовільно окреслювали б призначення людини в її відношенні до того, що людина вважає за дійсність, — шукаємо в політичних доктринах. Програми партій чи монопартій стають програмами всього життя їх членів.

Але навіть тоді, коли людина на зразок Данта „guarda e passa“ — байдуже дивиться на філософію і, як їй здається, байдуже її минає, то й тоді не цілком такій людині в дає т ь с я те, що їй з дає т ь с я. Не вдається тому, що ті суспільно-політичні ідеї, які творять світогляди політичних доктрин та дозволяють нехтувати інтелектуалістичними „спекулятивними“ й тому „непотрібними“ філософічними поглядами, самі є ератичними скельними відламками великих бльоків та формацій філософічної думки. Саме поступ філософічної думки заніс ці ідеї в річище суспільного життя. Диктатор Італії, що проголошує „sacrificio del intelletto“, посвяту розуму на жертovníку діяння, в дійсності проголошує тільки інше оформлення кличів берґсонізму й праґматизму. Гітлер, проголошуючи ідеологію німецької спільноти, є насправді виразником світоглядових течій, що їх джерела бють у соціологізмі Дюркема, Шефле, Тинеса (Tönnies). Розенберґ,

коли звеличує міт германської раси, продовжує в ділянці політики лінію тесретичних поглядів Сореля, як дослідника ролі „суспільних мітів“, чи Файгінгера (Vaihinger) з його „фікціонізмом“, як чинником поступів знання та культури.

Тому твердимо, що навіть тоді, коли намагаємося віддалитися від філософії, на ділі натрапляємо на перелицьовані філософічні ідеї. Втікаючи від філософії так чи інакше її подибуємо. Коли не шукаємо філософії, все одно знаходимо її, або — скоріше — вона нас знаходить, не шукаючи. І тому огляд філософічних ідей сучасності має свій глузд для кожного сучасника нашої, на перший погляд, такої „нефілософічної“ доби.

Щоб зробити перегляд ідей, треба їх передусім впорядкувати. З миттю, коли стаємо перед завданням впорядкувати філософічні ідеї сучасності, виринає те питання, що править за заголовок нашому нарисові, питання про природній лад, чи його недостачу — хаос у філософічних поглядах нашої доби.

Відшуковуючи лад, порядок у гушавині філософічних ідей сучасності, треба з'ясувати собі перш за все та логічно й філософічно поглибити саме поняття л а д у. Бергсон відрізняє лад геометричний, побудований на основі симетричної впорядкованості, закономірності, постійної повторності явищ — від „ладу життєвого“, від ладу органічного наростання неповторного, нового, від впорядкованості „творчої еволюції“. Ясно, що тільки в тому другому розумінні можна буде говорити про лад у сучасній філософії. Твердимо, що позверхній хаос, у сенсі геометричного порядку у філософічних поглядах нашої доби — виявиться ладом, коли придивимось до цих поглядів із становища органічного розвитку й зростання філософічних ідей, як розгалужень одного верховіття Древа Знання й Життя.

Остання метафора виявиться позитивною схемою в розгляді розвитку сучасної філософської думки. В розвитку сучасної філософії зазначаються дві, що так скажемо, основні орієнтації. „Філософія знання“ виходить від поодиноких наук, розглядає їх структуру, відкриває незмінні закони людського пізнання, що можуть запевнити сувору об'єктивну науковість філософічному пізнанню. В цих своїх змаганнях до означення обсягу й вартости людського пізнання, новітня філософія спирається на найбільшого дослідника засобів та мет людського пізнання — Канта та тих його продовжників, що зараховуються до т. зв. неокантіанського напрямку. „Філософія життя“ вважає пізнання тільки за один із засобів та виявів безмежно багатогранного Життя. Вбачаючи в пізнанні тільки один із підпорядкованих метам життя засобів і тільки одну з форм його вияву, філософія життя бере за предмет своїх міркувань чинник надрядний, праджерело всіх форм і виявів існування, саме Життя в його могутній стихійній різноманітності. Коли ж досліджуємо первопочини цього напрямку філософії, філософії Життя, подибуємо, як її передвісників і предтеч, звеличника „іраціональної волі“ — Шопенгауера, прихильника експансії життя в напрямку сили, потуги — Ніцше, та відкривника Несвідомого — Гартмана.

*

Починаючи наш огляд від напрямків „філософії знання“, натрапляємо на низку філософів, що найбільше безпосередньо навізують до духового батька філософії пізнання — Канта, та від нього взяли свою назву „неокантистів“. Т. зв. „Марбурзька школа“ неокантистів, як Коген (Cohen), Наторп (Natorp), Кассирер (Cassirer) намагається вияснити — яким робом, зав-

дяки нашій пізнавальній чинності, повстають предмети нашого пізнання, єдині предмети, що про них можемо із глуздом говорити; не ці й не такі, які являються змисловому досвідові поодиноких людей, але такі, що про них говорить наука, точніше — математично-природничі науки. „Зорі існують не на небі, а в науці астрономії. Тільки в науках речі нам дані і доступні для філософічних дослідів“ — пише Коген. Ясно, що при такому ставленні справи проблемою філософії стає структура, побудова науки, що в ній „дійсність“ схоплюємо, а не сама „дійсність“, якої поза науковим обробленням, без цього оброблення, філософія взагалі не може розглядати.

Розгляд структури науки часто — особливу у Франції — веде до досить гострої її критики. „Наука та гіпотеза“ Поанкаре (Poincaré) чи „Випадковість законів природи“ Бутру (Boutroux) проводять гадку про творчу й конструктивну ролю вченого, про релятивність наукових понять, що не накинені суттю речей, а являють із себе просто догідні схеми, які помагають впорядкувати чергування явищ. Саме тому різні системи понять, наприклад різнорідні геометрії (Евкліда, Рімана, Лобачевського) охоплюють та містять у собі ту саму дійсність; вибір однієї системи чи теорії це справа не правдивості, а догідності, практичності даного укладу наукових понять.

Філософія, що ставить собі за завдання не інтерпретацію „сирої“ дійсності, а інтерпретацію наукового оброблення цієї дійсності, побудови й діяння Науки, не повинна обмежуватися, як це роблять вище згадані філософи, тільки до математично-природничих наук. Адже ж Наука з великої букви огортає й науки „гуманістичні“, „історичні“. Тому „баденська“ школа „неокантистів“ із Віндельбандом (Windelband), Рікертом

(Rickert) та Мюнстербергом (Münsterberg) на чолі піддала розслідові суть методи „історичних наук“, протиставляючи їх природничим. Оскільки науки природничі є „номотетичні“ — шукають законів, що окреслюють правильності явищ, які повторюються, — науки історичні, як „ідіографічні“, цікавляться поодинокими подіями, що їх треба по змозі вірно відтворити саме в їх індивідуальній неповторності. Проте, щоб поодинокі події могли бути визнані „історичними“ — додає Рікерт до вище наведених міркувань Віндельбанда, треба, щоб ці події мали якесь відношення до культурних вартостей: економічних, мистецьких, етичних, релігійних. Розробленням теорії вартостей, їх взаєминами, архітектонікою їх повязань займається в своїй філософії вартостей Мюнстерберг.

Коли на школу „баденську“, як і на школу „марбурзьку“ однаково падає тінь великого аналітика основних понять науки і наукової певности — Канта, то філософічні концепції Маха (Mach), Авенарія (Avenarius), Оствальда (Ostwald) зачерпнули своє надхнення в філософії позитивізму, що теж розвивалася рівнобіжно до поступу точних наук та в звязку з ними (Compte, Spencer). Шукаючи за найпервіснішими й найпростішими елементами людського досвіду — джерелами й підставою людського знання, Мах спиняється на вражіннях, що їх сполуками, комплексами є на ділі т. зв. „предмети“ — чи скоріше їх уявлення. Таке, наприклад „яблуко“ це постійна сполука вражінь доторкових, зорових, смакових, нюхових, тощо, не інакше стоїть справа з кожним іншим „тілом“, „предметом“. Отож наука ставить собі за завдання описувати вражіння, їх сполуки й звязки, які ми називаємо „явищами“, або „предметами“. Як науковці-психологи розглядаємо оці елементи — вражіння, запахи,

барви, тони в їх відношенні до нашого тіла та його органів, як фізики розглядаємо комплекси та звязки вражінь в їхніх взаєминах поміж собою, а без огляду на відношення до нашого тіла. Розрізнення це залишається в дійсності тільки позверхнім, бо світ елементів-вражінь є тільки один, та поза ним не слід у науковому досліді дошукуватися якихось „еств“, якихось „субстанцій“. Мета науки — психології чи фізики — це просто тільки яко мога докладно й точно описати комплекси вражінь.

Якщо „світом поза нами“ науково цікавимося, — додає від себе Авенарій у своїй „Критиці чистого досвіду“, то це діється завдяки певній формі інстинкту самозбереження. Пізнання треба інтерпретувати біологічно, як реакцію, спричинену загрозою незнаного в нашому довкіллі; пізнання проходить у „вітальній черзі“ — від несупкоюю спричиненого „вітальною диференцією незнаного“ — почерез шукання пояснення — до стану відновленої рівноваги. Оце відносне відновлення рівноваги можливе тільки тоді, коли в наших поясненнях не виходимо поза складові частини нашого довкілля, себто поза те, чого нас вчить досвід. Таким чином філософія Авенарія, як одна з форм філософії знання, доповнює на свій лад ті міркування про людське пізнання, що їх започаткував Кант. Від „Критики чистого розуму“ починається в неокантістів розгляд суті та структури наукових понять і законів, — у „Критиці чистого досвіду“ починаються досліді біологічної ролі людського пізнання, обмеженого до наукового досвіду і його висліді — Знання — Науки. Перша з філософічних орієнтацій, що про них ми згадували, звернена на проблему меж, суті й вартости науки, — переходить спривола й непомітно в другий напрямок філософічних міркувань, що його проблемою є

Життя, як всеосяжне джерело всіх виявів, дії та існування, між іншим у першій мірі намагання пізнавати й пізнати.

*

Означення й зглиблення „Життя“ виступає, як ми вже згадали, під різними назвами й формами, як мета декотрих попередників сучасної філософії, як от у Шопенгауера, Ніцше, Гартмана. Вже в них воля, змагання до потуги, несвідоме, оті основні прикметності, що ними позначене сучасне поняття життя, мають у собі ірраціональність, динамічність, доцільність у вияві несвідомих силкувань. Зусилля пізніших філософів ідуть менше в напрямку поглиблення метафізичної та — з природи речей — несхопної суті життя, а більше спрямовані на достеження та пояснення того звязку, що існує поміж незбагненою глибиною життєвої сили, як джерела всякої активності, та поодинокими формами й виявами її діяння, як нпр. інтелігенцією та інстинктом.

Біологічна інтерпретація пізнання, що з нею ми вже зустрілися в Авенарія, позначається виразніше у Файгінгера та американських прагматистів, як нпр. у Джеймса. „Правда“ — в освітленні прагматизму — тільки тим відрізняється від „неправди“, що перша „справджується“, тобто, що її прийняття веде до життєво корисних, позиточних наслідків і вислідів. Отже кожна правда — твердив Файгінгер — це тільки „позиточна фікція“. Релігійні, наукові та філософічні системи це тільки фікції, що своїми практичними наслідками допомагають нам жити та в цій саме обставині життєвої позиточности знаходять своє виправдання. Декотрі фікції, що зроджують практичні наслідки, як рушійні сили суспільної історії, називає Сорель — у своїх „Думках про насильство“ — „суспільними мітами“, приписуючи,

як соціаліст-синдикаліст, особливу вагу мітові „генерального страйку“.

Витвори людського пізнання, коли розгляда-ти їх у перспективі їх життєвого значіння та їх відношення до надрядного чинника „життя“, ви-являються релятивними й недовершеними відзер-каленнями дійсности, подібно як і в поглядах пер-ше обговореної „філософії знання“. Поглиблю-ючи критику самого процесу людського пізнання з погляду „філософії життя“, сягає Бергсон по-за витвори пізнання до самих його основ та зна-ходить їх у двох окремих і протиставних формах пізнання: інтелектові та інстинктові. Інтелект націлений на пізнання того, що простірне, себ-то мертвої матерії, — інстинкт та його поширена й вища форма — інтуїція, — на схоплення того, що діється в часі, що триває, тобто Життя. Пі-знання інтелектуальне не поринає, не проникає в глибину предметів, огортає тільки їх звязки та відношення, зате воно, завдяки своєму фор-мальному характерові, нескінчене. Інстинкт у сво-йому пізнанні обмежений до того відтинка виявів чужого життя, що його знайомість може придатися даному організмові. Цей обмежений відтинок дійсности інстинкт пізнає в усю глибо-чність і немов непомильно. Оса, що вміє, як найкра-щий хірург, поразити виключно рухові центри гусільниці, що в її живе тіло складатиме свої яеч-ка, дає прегарний приклад своєрідности ін-стинкту.

Пізнання живого — інстинкт поширений і по-глиблений — перетворюється на погляд Бергсона в інтуїцію, що наприклад мистцеві-письмен-никові дає змогу збагнути чуже психічне життя, а філософові дозволяє відтворити взаємини життя й матерії, тобто цілість дійсности. Близько з таким поняттям інтуїції споріднене поняття „ро-зуміння“, що його особливо розбудували такі

психологі-філософи, як Дільтей (Dilthey) та Шпрангер (Spranger). В ділянці психічної дійсності, чи будуть це історично-суспільні процеси життя збірнот, чи черга явищ в індивідуальній психіці, не слід, на думку вище названих філософів, розглядати частин, елементів, перед цілостями і незалежно від них. Для „розуміння“, як методи пізнання, цілість попереджує частини; охоплення цілоти це передумова виділення частин. В ділянці психічного світу маємо справу з особливими укладами частин, т. зв. структурами, тобто із такими повязаннями частин, що кожна з них стає зрозумілою щойно з погляду цілоти, а ніколи навпаки. Людські душі — твердить Шпрангер, — ми можемо розглядати як структури, якщо збагнемо, на які вартості вони настановлені: теоретичні, релігійні, економічні, суспільні, політичні. Скільки є основних вартостей, до яких прямують різнорідні психічні структури, стільки ж є основних типів людини.

Розслід форм людського пізнання в перспективі Життя та його завдань, в багатьох точках наближався, як ми зазначали, до поглядів „філософії знання“. Міркування, які ми щойно навели, погоджуючись засадничо з поглядами „філософії знання“, то доповнюють ці погляди, оскільки посередньо торкаються Життя, як надрядного чинника, від якого залежить пізнавання, то знов поширюють це Життя, як предмет пізнання, предмет особливих форм пізнання — інстинкту, інтуїції, „розуміння“. „Філософія життя“ не заслуговувала б на свою назву, якби не намагалася більш безпосередньо зацікавитись прикметностями Життя й живого, в протиставленні до мертвого, неорганічного.

*

Це завдання бере на себе філософічна система Дріша (Driesch), як про це проречисто свідчить заголовок головного твору: „Філософія органічного“ (Philosophie des Organischen) Залишаючись у площині чисто біологічній, Дріш підкреслює ось які своєрідні прикметності органічного, що гостро відокремлюють його від усього механічного: поперше — здібність до узгоднювання, „гармонізації“ всіх частинних органічних процесів в одноцілому процесі життя індивіда, подруге — здібність до регенерації організму (ніяка машина сама себе не відбудовує), потрете — здібність до використання минулих досвідів для кращого прилагодження себе до обставин (ніякий організм цього не потрапить).

Штерн (Stern), пояснюючи своєрідність і протиставність життя та матерії в площині більше психологічній, зводить цю протиставність у своїй системі „персоналізму“ до протиставлення „особи“ та „речі“, при чому його розуміння „особи“ зовсім не покривається із нашим розумінням. Кожний уклад психічних і фізичних сил, які співдіють так, що творять „unitas multiplex“ — різнорідну одність, що в ній виявляються тенденції до самозбереження, а то й розвитку цілості, слід називати, за термінологією персоналізму Штерна, „особою“. В цьому розумінні особами є окремі одноклітинні організми, комплекси клітин, рослини та тварини, такі людські збірноти як народи, а на найвищому щаблі особової гієрархії цілий всесвіт, сприйнятий у дусі панпсихістичного персоналізму як „всеохоплююча особа“.

Протиставлення життя, як „творчої еволюції“, як „свободи“, як „тривання“ — матерії, як автоматизмові, конечності, простірності творить теж, щоб згадати найбільш знаного з „філософів життя“, основний мотив поглядів Бергсона. Понад рівень біологічних міркувань про життя під-

носиться філософія Георга Зімля (Georg Simmel — *Lebensanschauung*), що на дні життя знаходить, побіч біологічного бажання „більше жити“, ще й бажання „більше ніж жити“. Саме оце бажання витворює суціл вартостей, що ми його називаємо культурою. Філософія життя, що немов зливалася з філософією знання та поглиблювалася в інколи метафізичних міркуваннях про прикметності життєвої сили, мусить, підносячись на найвищі щаблі життєвих проявів, у свою чергу стати філософією культури.

*

Підвалини для цієї філософії культури дав розквіт соціології, що зв'язався з прізвищами Лілієнфельда (Lilienfeld), Фуе (Fouillé), Вормса (Worms), Дюркема (Durkheim), Тіннеса (Tönnies). В старшій генерації соціологів переважає, слідами Спенсера, органіцистичний підхід до проблем суспільности. Соціологія була природничою наукою про вияви збірного життя, а поміж суспільністю та організмом існувала, на думку давніших соціологів, далекою аналогія; „душа збірноти“ була для них чимось більшим як метафора. Дюркем перший дбайливо відмежовує соціологічні факти від біологічних та психологічних. Соціологічні факти та соціологічні процеси це не є звичайна собі сума психічних чи біологічних процесів, це синтеза в розумінні хемії, тобто така сполука, яка має зовсім інакші прикметності ніж її складові частини. Вірування, опінії, уявлення збірноти є, як синтези опіній, вірувань і т. і. членів спільноти, немов би чимось незалежним від поглядів поодиноких членів збірноти. Вони, як матеріяльні предмети, мають немов би своє незалежне існування, свою питому силу й динаміку, протиставляють нам свій відпір. Тому, на думку Дюркема, треба їх розглядати не-

мов речі у відірванні від поодиноких людських підметів. Оця відокремлена від психологізуючих метод соціологія доходить до цінних вислідів у класифікації форм суспільного життя. Особливо важливим видається розрізнення Тинеса природних спільнот, як родина, племя, нарід, від суспільностей-„стоваришень“, що є механічними, раціональними та ідеологічними творами. Першими кермує релігія, традиція й звичка, другими — доктрина, опінія, мода.

Оці міркування ведуть нас вже в гущу проблем філософії культури. Перед нами вириннає проблема специфічних різниць у культурах різних шаблів і різних форм, а в звязку з цим проблема повстання цих різниць.

Сучасна філософія культури не схильна сприймати різні культури як поодинокі шаблі одного розиткового процесу. Різноманітні форми культури це незалежні від себе типи культур, що з них кожний має свій власний розитковий процес. Для пояснення різнорідности питань сучасні філософи культури підшукують дуже різні відповіді. В звязку з цією проблемою сучасні расологи, як ось Чемберлен, підкреслюють вагу чинника раси. Дільтей, Мілер-Фраенфельс (Miller-Freienfels), Шпрангер припорядковують різні типи культур — різним національним чи історичним психічним притаманностям людей даної епохи чи даної національности. Незвичайно цікаве світло падає на цю проблему різнородности станів культур і причин їх чергування з твору Освальда Шпенглера (Oswald Spengler) про „Загин Європи“. Сприймаючи під впливом психоаналітичної настанови всі прояви культури як „символи“, як засоби, щоб „об’явити необ’явне і сповістити таємним, що правда, але єдино можливим способом про відчуті тайни“, Шпенглер розглядає культуру єгипетську, вавилонську, індійську, китайську,

староарабську або магічну, західньо-європейську, тобто фавстівську, як метафізичні ества, що носять у собі свою „долю“, повстають, розвиваються, гинуть як організми. Твір Шпенглера дає віталістичне пояснення чергувань культур — „Морфологію всесвітньої історії“, що її найближчим станом має бути „Загин Заходу“.

*

Покінчивши на сучасній філософії культури огляд розвитку сучасної філософичної думки та вертаючись до нашого основного питання: лад чи хаос у сучасній філософії, ми маємо право відповісти на це питання ось що: Невпорядкованість, хаотичність філософичної думки в сенсі геометричному, виявляється при ближчому розгляді органічним ладом. В цілості сучасної філософії можна відрізнити два напрямки: філософію знання та філософію життя. Поміж обома напрямками існує органічна повязаність, органічний звязок структури. Філософія знання, критикуючи науку і встановлюючи справжнє значіння наукових законів і наукових понять, дозволяє нам краще збагнути ірраціональні, стихійні сили Життя та його своєрідні прикметності, несхопні в рамках суто наукових схем. Пізнання, знання, його витвори — наукові поняття й теорії виявляються із становища філософії життя і в перспективі тенденцій та змагань Життя як надрядного чинника, тільки засобами до всебічнішого й повнішого опанування дійсності. Отак філософія знання і філософія життя, хоча розходяться як два відгалуження в різні сторони світу в шуканні світла правди, — звязані спільністю пня, зростаються в одному Дереві Мудрости, що споконвіку так влучно символізувало невинне зростання філософичної думки

П О Л Ь В А Л Е Р І

П Р О І Д Е Ю Д И К Т А Т У Р И

Я не знаю майже нічого про практичну політику. Гадаю, що в ній можна знайти все, чого я цураюся. Адже ж ніщо інше поза політикою не мусить бути таке нечисте, себто так перемішане з речами, що їх я не люблю бачити змішаними, як от звірськість і метафізику, силу і право, віру й користолюбство, позитивне й театральне, інстинкти та ідеї...

Але це значило б, без сумніву, виступати проти людської природи... Тимто я не маю найменшого права давати вступ до такого твору як оцей, у якому державний муж, що має владу, викладає, в формі розмов, свої думки і наміри та пояснює свої вчинки.

Може теж п. Антоніо Ферро, що звернувся до мене з проханням написати кілька рядків передмови до його книжки, хотів, шукаючи контрасту, додати до авторитетних і навіяних досвідом міркувань кілька спекулятивних поглядів, — і наївний вислів того вражіння, що його викликає у простого смертельного персональний уряд новітнього типу.

*) Оцю „записку замість передмови“ (як зазначено в оригіналі) виймаємо з французького видання книжки Антоніо Ферро про португальського диктатора Салазара. (Antonio Ferro: *S a l a z a r. Le Portugal et son chef. Traduit du portugais par Fernanda de Castro. Précédé d'une note sur l'idée de dictature par Paul Valéry*). Париж, 1934.

Мушу сказати, що думки, які виложив у цій книжці п. Салязар, або які йому приписуються, здаються мені цілком мудрими. Вони свідчать про глибокі і великотрудні роздумування духа, що відчуває велич завдання, яке він собі визначив. Саме це почуття величі відрізняє людину, яка веде шляхетну політику, від людини, яка у своїй великій ролі понижується, думаючи головню про себе.

Проте було б зухвальством з мого боку висловлювати свій погляд на діяльність п. Салязара, погляд людини, що цієї діяльності не знає. Аджеж у Португалії я не був, а навіть коли б і побував у цій країні, посоромився б висловлювати свою гадку про її внутрішню політику — бо я заплутуюся вже і в питаннях французької політики та часто ображуюся на те, що про неї пишуть чужинці.

Тому вдоволюся тут тільки спробою з'ясувати читачеві, як народжується Д и к т а т у р а.

Кожна громадська система є більше або менше п р о т и р о д н я, і природа раз-у-раз працює над тим, щоб здобути назад свої права. Кожна жива істота, кожний індивід, кожна тенденція силкуються зламати або розбити могутній пристрій абстракцій, мережу законів і звичаїв, будову умов і призвоень, що визначають організовану громаду. Особи, згруповані інтереси, секти, партії підривають, нівечать, руйнують, кожне відповідно до своїх потреб і засобів, уклад і суть Держави.

Доки зловживання, помилки, занедбання, які під кожним урядом існують і не можуть не існувати, не зміняють самого життєвого принципу найглибшої суті Держави (себто довір'я до її поваги та віри у вищість її сил), громадська думка не надто ще схвильована прикрими випадками, які трапляються, але, швидко ввібрані, свідчать далеко більше про глибоку тривкість установ, ніж її захитують. Проте може наспіти момент, коли пофріг загальної свідомості буде досягнутий і коли

більшість вже не зможе думати про свої приватні справи без того, щоб не знайти в них труднощі спричинених хибами державного ладу. Отже, коли загальні обставини стануть такі клопотливі, що відібу'ються на приватному житті громадян, а публична справа здаватиметься іграшкою подій; коли віра в людей і в установи вичерпається і коли здаватиметься, що адміністраційна діяльність і хід роботи по державних установах, прикладання законів — здані на примху, ласку, або рутину; коли партії сперечатимуться більше за втіху і менш-вартні зиски з влади, ніж за засоби, які вона дає, щоб упорядкувати націю за якоюсь ідеєю, — тоді почуття безладдя й заколоту завжди невідхильно викличуть в тих, що їх зазнають і не мають жадної користі з такого розкладу, образ цілком протилежного стану, а незабаром і того, що слід було б зробити, щоб такий стан завести.

Уряд тримається тоді тільки трьома моментами: силами приватних інтересів, які звязалися з його існуванням; непевністю і острахом перед незнаним; відсутністю єдиної і досить ясної ідеї про завтрішній день (або людини, яка заступала б цю ідею).

Образ Д и к т а т у р и — це неминуча (і неначе інстинктивна) відповідь д у х а, коли він не відчуває вже у веденні справ а в т о р и т е т у, д о в г о ч а с н о с т и, є д и н о с т и, оцих ознак розсудливої волі і владарства організованого знання.

Ця відповідь — незаперечний факт. Та цим ще не сказано, що вона не допускає великих ілюзій щодо обсягу і глибини тієї дієвої сили, яку може виявляти політичне можновладство; а втім вона, ця відповідь, є д и н а, яка може виринути при зустрічі думки з заколотом громадських обставин. Всі тоді думають про Д и к т а т у р у, свідомо або ні; кожний почуває, що в його душі народжується диктатор. Це перший і спонтанний ефект, рід рефлексивного акту, яким с у п р о т и в-

ність до того, що є, накладається свідомості, як безперечна потреба, єдина і цілковито визначена. Справа в громадському ладі і спасінні; треба досягти цих цілей чим скоріше, найкоротшим шляхом, за всяку ціну. Тільки Я може взятися за це.

Ця сама ідея (тільки менше настирлива) охоплює неминуче всіх, хто мріє про зреформування або перебудову громадянства за теоретичним планом, що його прийняття вимагало б одночасних глибоких змін у законах, звичаях, а навіть у серцях.

В обох випадках приписується громадянству добре визначену мету: проводиться більше або менше справедливе, але будь-що-будь необхідне пристосування людської збірноти до конструкції або механізму, що мають відповідати означеним умовам та виявляти при всякій нагоді лад і вольову послідовність думки.

Словом, коли дух, у ваганнях і недостачах політичної системи не розпізнає себе більше або не пізнає вже своїх істотних рис, свого способу мотивованої діяльності, свого жаху перед хаосом і марнотратством сил, — тоді він завжди інстинктивно бажає найшвидшої інтервенції влади одної людини, бо тільки одна голова може збагнути ясну співвідповідність сприйняти, понять, реакцій і постанов, може зорганізувати і намагатися накинути речам чіткі умови і улади.

Всякий уряд, всяке правління, виставлені на цей осуд духа. Тимто диктаторіяльна ідея зарисовується відразу, як тільки діяльність влади або її стримання від діяльності здаються духові незрозумілі і нерациональні.

Зрештою, коли диктатура вже встановлена, а сила думки диктатора дорівнює його політичній

могутності, дух, подвійно володарний, пробує піднести до найвищого ступня чіткість громадської системи, що її він наважується змінити.

Бонапарт, будучи першим консулом, входить до салі, де Державна Рада обмірковує досить безладно адміністраційну організацію Франції. Він відчіпляє свою шаблю і сідає на ріжку стола. Хвилину слухає. А далі, створюючи раптом одним поглядом мовчанку, оживлений якимсь надхненням, він імпровізує (або вдає, що імпровізує) цілий плян, що ним слухачі, менше при звичаєні творити ніж сперечатися, були наполовину очаровані, наполовину неприємно вражені. Величній чарівник розгортає перед ними просту й надзвичайну ідею, яка немов відкривається йому самому в міру того, як він витягає її на світ Божий та атакує її своїм дивним і нервовим словом. Каже їм, що візьме за зразок органічних інституцій, що їх треба створити, структуру і функції, які він спостерігає у своїй власній думці і волі — зорганізує адміністрацію так, щоб Держава мала виразні засоби, чи пак органи, сприймальні, перетворні і виконні такі самі засоби, які забезпечують життя людини, коли її ясного і позитивного духа обслуговують змісли та мязи постійно вправлювані.

Але кожна політика намагається обходитися з людьми як з речами — бо справа завжди в тому, щоб мати людей в своїому розпорядженні згідно з ідеями досить абстрактними, щоб ці ідеї могли з одного боку бути проведені в життя (а це вимагає надзвичайного спрощення формул); з другого боку стосуватися до неокресленої різноманітності незнаних індивідів. Політик уявляє собі ці одиниці як елементи арифметичні, бо ж хоче ними диспонувати. Навіть щирій намір залишити цим індивідам якнайбільше вільности, дати кожному з них деяку частину влади, веде до на к и д а н н я їм деяким чином тих користей, що їх, буває, вони й не дуже то хочуть, а інколи посередньо і терплять

через них. Ми бачили вже народи, які були визволені, і це визволення оплакували.

У всякому разі, коли дух займається „людьми”, він мусить зводити їх до ролі істот, які могли б фігурувати в його комбінаціях. Він бере з них тільки ці конечні і достатні властивості, які дозволяють йому простувати до певного „ідеалу” (ладу, справедливості, могутности, або добробуту...) і зробити з людської громади певний твір, в як о м у він розбірається. Є в диктаторі щось із мистця, а в його концепціях щось із естетики. То ж треба, щоб він формував і обробляв свій людський матеріал та робив його пригожим до своїх намірів. Треба, щоб ідеї інших людей були обчимхані, опрацьовані, зуніфіковані; треба, щоб їх „спонтанність” була підступно зведена, наділена формулами простими і сильними, які дають відповідь на все і випереджують усі сумніви; треба, щоб їх почуття оновилися і перевиховалися, а навіть їх звички змінилися, і т. д. (Проте не треба їм відмовляти, ані нищити в них тої частки ініціативи, яка повинна в них залишитися, щоб діло, до якого дух простує, не терпіло через надмір покірливості та інерції чинників).

Таким чином дух (політичний), який противиться у всіх випадках людині, заперечуючи їй волю, складність і змінливість, досягає під диктаторіяльним урядом повноти свого розвитку.

Під цим урядом, — що як сказано є тільки найповнішим здійсненням задуму, який міститься в кожній політичній думці, — дух до найвищого ступня опанований бажанням взятися широко, з усією охотою, до добре зробленої праці, до свого діла, і сповнити якнаймогутніше чин ОДНОГО п р о т и ВСІХ, при допомозі ВСІХ, а, ідеально беручи, для ВСІХ, чин характеристичний своєю натурою, чин, якого вимагає від нього видовище людських заколотів. Він бере тоді на себе ролю вищого сумління і впроваджує до виконання

влади ті суперечності і ті стосунки підпорядкування, які існують також у кожному індивіді між розсудливою, спрямованою на якусь мету та напруженою волею, і суцільом всіляких „автоматизмів”. Тому дух стосуватиме до інших духів муштру і ослаблювання нижчих сил, які проймають та понижують їх: страх, голод, міти, красномовство, ритми і образи, — та інколи розумові комплекси. Всі ці засоби, що спираються на експлуатуванні почутливости, він використовує та візьме на свою службу.

В новітніх типах диктатури юнацтво і навіть дитинство, це предмет особливої уваги і формувальної праці.

Лад запанує тоді, і деякі добра дуже помітні будуть запевнені для маси населення, — одні реальні, другі уявні.

Акти влади здаватимуться спрямованими до одного і раціональними, хоч би навіть їх енергія доходила інколи до суворости.

Закорінені в народі гуртові інстинкти, захищачі і прирістні, знайдуться тоді уложені, уточнені, визначені в стані ідей та проектів в оцій єдиній голові, що в ній презирство до юрби видимої та керованої може сполучатися цікаво з культом історичної національної форми, якої ця юрба є хвилевим змістом.

З цього видно, що вистане подумати про життя спільноти людей та вважати, що воно повинно зорганізуватися за врозумливим зразком, щоб диктаторіяльна ідея зародилася. Вона вирине, як тільки громадська думка починає дивуватися, що не розуміє діяльності або бездіяльності влади. Отже диктатор може бути (а досить часто й є) людиною, що її найглибше переконання приневолює захопити владу, — як той глядач, що, придивляючись до гри надто зле граної, почуває в собі таку лютість, що відіпхнув би нездару

та зайняв би його місце. Він обіймає свій уряд і провадить далі скупчування у своїй думці всіх диктаторіяльних елементів або зародків, що були приховані або народжувалися в певній кількості голів. Він вилучає або відокремлює всіх тих, що не уступають йому свого власного диктаторіяльного елемента. Він залишається єдиною свобідною волею, єдиною цілковитою думкою, єдиним посідачем повноти діяння, єдиною істотою, що користує з усіх властивостей і привілеїв духа, перед величезним числом індивідів зведених, — без огляду на їх особисту вартість, — до рівня засобів або матерії, — бо немає іншої назви для того всього, що людський розум може взяти за свій предмет.

З французької мови переклав
І. В. Дубицький.

БОРИСОЛЬХІВСЬКИЙ МАЗЕПІНСЬКИЙ БУДИНОК КИЇВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

У нас звикли до назви „Кієво-Могилянська Академія”, назва „Могилянсько-Мазепинська Академія” звучить для нашого вуха немов якийсь новотвір. Проте ця назва була прийнята від 1704 року до Мазепиного зриву проти Московщини*).

Назви „Могило-Мазепинський Атений” вжито на означення Київської Академії в недавно відкритій гравюрі-портреті Мазепиного небожа Андрія Войнаровського, роботи Іляріона Мігури 1703 р.**).

Після збройного виступу Мазепи проти Московщини ця назва вийшла була з ужитку з причин легкозрозумілих. Пошана до пам'яті гетьмана Мазепи спонукує нас тепер відроджувати цю призабуту назву. З історичного погляду вона цілком виправдана, бо Мазепа був справді найревніший протектор та найщедріший меценат найвищої української школи. З недавно опублікованих джерел довідуємось, що Мазепа давав на запомоги спудеям Академії по 1.000 золотих річно,

*) Др. Микола Андрусак. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч. Праці Українського Наукового Інституту в Варшаві. Том. XLVII, стор. 69.

***) І. Сойко. Портрет А. Войнаровського. Праці У.Н.І. в Варшаві, т. XLVII, стор. 99—100.

Фрагмент Мігуриної гравюри.

а на саму Академію витратив більше як 200.000 золотих*).

Будинок Київської Академії звикли в нас уявляти собі інакше, ніж він виглядає на зрепродукованій вище старовинній гравюрі. Найбільшого поширення зазнала в нас багато разів репродукована (в ілюстрованих історіях України Аркаса та Грушевського, в польській праці Яблоновського про Києво-Могилянську академію, тощо) гравюра Інокентія Щирського, піднесена в день народження ректорів Академії Прокопіїві Колачинському. Бачимо на ній громаду спудеїв на тлі будинку академії.

*) М. Возняк. Бендерська комісія по смерті Мазепи., Праці У. Н. І. в Варшаві, том XLVI, стор. 130—131.

Це старий будинок, на місці якого Мазепа від весни 1704 р. почав будувати нового*).

Подаю малюнок будинку Академії з гравюри Іляріона Мігури, датованої 1706 роком — портрету митроп. Степана Яворського. Тому що Яворський був давніше префектом Київської колегії та ігуменом Київського Пустинно-Миколаївського монастиря, мистець умістив на гравюрі праворуч від медальйону з портретом рисунок церкви цього монастиря (з написом „porta honoris“), а ліворуч — рисунок Академії (з написом „Janua Laboris“ — двері праці).

Дата гравюри — 1706 рік вказує на те, що на ній змальовано будинок Академії, що його побудував Мазепа, про те саме свідчать великі різниці в порівнянні з гравюрою Щирського, присвяченою Колачинському. Цей мазепинський будинок зображено також на академічних тезисах 1713 р.,

*) Про цю Мазепину будову див. В. Січинський „Архитектура в стародруках“, Львів 1925, стор. 8 і 9 поясняльного тексту (там же подана література), а також Андрусак, цитов. вище праця, стор. 71—72. З деякими твердженнями д-ра Андрусяка важко погодитись. Він пише... „Гетьман поклав восени 1703 р. фундамент під новий будинок. Розпочата з весною 1704 р. його будова була частинно викінчена в недовгому часі; вид цього мазепинського академічного будинку є представлений на сучасних гравюрах: одній, піднесеній в 1701 р. ректорові цієї школи Прокопіві Колачинському, другій, піднесеній в червні 1713 р. митрополитові Йоасифові Кроковському“. Не думаю, щоб на гравюрі 1701 р. був представлений будинок, під якого покладено фундаменти 1703 р., тим більше, що між будинком на гравюрі піднесеній Колачинському, а будинком, зарисованим на гравюрах 1706 і 1713 р. є велика різниця. Помиляється також д-р Андрусак, коли твердить, що в 1740 р. Рафаїл Заборовський „виконав плян Мазепи“ щодо перебудови академічного дому. Перебудова Заборовського була виконана за проектом Шеделя (з деякими лише змінами), а Шедель за гетьманування Мазепи в Україні ще не працював.

піднесених Йоасафові Кроковському. Реконструкційний вид Академії за гравюрою 1713 р. опублікував проф. Павлуцький у серії листівок „Українське Мистецтво“. Ця реконструкція була зроблена, на думку В. Січинського „дуже до-вільно“. Поверхова будова Академії вийшла на рисунку проф. Павлуцького партеровою. А втім реконструкція була важка, бо постаті студентів заслоняли собою будинок Академії. На нашій гравюрі бачимо, так само як на гравюрі 1713 р., подвійні вікна на поверсі, але немає ще двох-ярусного даху (можливо, він був збудований пізніше). Найдокладніший малюнок мазепинського будинку Київської Академії, зроблений ще за гетьманування Мазепи, а не після його смерті й після можливих пізніших перебудов, як гравюра 1713 р., опубліковуємо в 230-ті роковини Мазепиного зриву, щоб зазначити, яке дороге для нас усе, що зв'язане з його славним ім'ям.

БІЙ ЗА СВІТОВУ ІМПЕРІЮ.

Льондон це лишень столиця Англії. Столиця ж британської імперії це клуб „Атенеї“ при вулиці Пейл-Мейл, що його заснували в 1824 р. Сер Вальтер Скот і Томас Мур. Це одно з тих місць світу, де найбільше мовчать. В сальонах, бібліотеках виставлені на столах оповістки поручають мовчанку. Англійська інтелігенція тут відпочиває. Всі політичні партії, крім соціалістичної, мають свої клуби. Так само мають свій клуб армія й фльота. Атенеї не обмежується до жадної доктрини ані до жадної професії. Він приймає їх усі, під умовою, що треба бути в тому чи іншому таборі, в тій чи іншій професії визначною людиною та мовчати. Британська імперія розколеться в той день, коли хтось крикне в Атенеї. Сидіти там дуже вигідно, а навіть можна лягти. Робітні умебльовані відпочинковими канапами. Атенеїсти простягаються на них з книжкою в руках, щоб мати статечний вигляд, коли прокинуться. Вікна їдальні цього палацу роздумувать виходять до садку німецької амбасади. Архієпископи Високої Церкви (High Church) та емеритовані генерали бачили, заїдаючи свій silver side and dumplings, як уперше здіймався на щоглу прапор із свастикою; вони не сказали нічого з огляду на клубову мовчанку; вони навіть не запалили цигарки, щоб легше зберегти свій безпристрасний спокій, бо заборонено курити в їдальні Атенею, в якій ніколи не сиділа жінка. Ця дисципліна усунення тютюну від їдального стола спричинила, що в Атенеї аж роїться від знавців дорогих вин. Вони не мають тих задимлених ротів, що вже в нічому не знаходять смаку. Багацтво тютюневих реклям свідчить про нездібність народу до гастрономічних тонкощів.

Мовчанка без тютюневого диму корисна для зрозуміння світу й куштування добрих вин. Один філософ шепочучи веде нас у місце, де можлива тиха розмова.

Його устами говорить Імперія. На два кроки не чути його слів.

— Не сідайте на цю реліквію. Це фотель, в якому помер спаралізований Фаредей. А оце фотель Дарвіна. Це меблі священні. Ви не пізнаєте англійськоґ побожності, якщо вивчатимете тільки релігію. Наш найбільший культ по культурі Бога це Традиція. Ми завдаємо їй сьогодні великий удар, обвіщаючи військовий призов. І не з англійського духа ми його виконуємо, а з огляду на дипломатію супроти Франції й Німеччини, звязуючись з одною, протиставлючись другій. Ці дві „призовні“ нації вважають, що нарід справді встановлює свою оборону тільки через обовязкову рекрутчину. Це не дасть нам багато більше людей, а позбавить нас гордості, що ми вільні. Всі юнаки, здібні бути добрими вояками, і так пішли б до війська під страхом, що будуть здискваліфіковані. Життя зробилося б неможливе для неслухняних. Але треба було дати Франції й Німеччині певність, що ми змілітаризуємося. І ми це зробили.

Англієць платить два податки: податок належний державі і податок добровільний для загального добра. На британських островах, що навколо них стільки кораблів щодня опиняються в небезпеці, рятівні човни утримуються приватними пожертвами; ніколи ніхто не відмовився від цих пожертв. Так само стоїть справа з університетами, шпиталями. Є родини, які дають більше гроша на добродійні цілі, ніж до державної скарбниці. І ви знайдете багато родин, в яких юнаки не чекатимуть на покликання.

Отже військовий призов це більше зміна в наших адміністраційних звичаях, аніж побільшення нашої боевої сили. Протягом тижня, що попередив ухвалення призову в палаті громад, добровільні записи до війська збільшилися з боку тих людей, що хотіли бути вояками, але не хотіли чекати, поки їх до цього змусять.

Військовий призов змінив виховання народів, які прийняли його, бо він робить з казарні школу соціальної дисципліни. Чи призов перетворить і нашого духа? Це не перший раз воно так було б. На це дає нам доказ Шекспір. Коли трупа Old Vic Theater, що її заложила в 1880 р. Емма Конс, грає „Приборкання гострухи“ в блазенському стилі, вона відновлює англійського духа з 1594 р., року першої вистави для публіки реготливої й буйливої, яка ще не зазнала того великого впливу пуританізму, що його знайдете в мовчанці Атенею... Коли б

тут вимовлено одну фразу з Шекспіра в оригінальному, автентичному з 16 століття тоні, знайшлися б люди, готові димісіонувати.

Чи матиме призов на нас вплив рівний впливові, що його мав пуританізм? Чи казарняна сумісь і вихватки людей, що командують, зроблять замах на „Сант“ і на ключову мовчанку, на оксфордське гундошення і на перуки суддів? Ми єдина нація, яка говорить „ти“ тільки в поезії. Наш кат каже „ви“ до чоловіка, якого вішає. Ваша поліція каже „ти“ до того, кого арештує.

Вербувальні вози з мегафонами ревуть по вулицях Лондону, аж до Пейл-Мейл. Вони закликають усю націю. Треба лазаретних сестер, поліціантів, пожежників. Наша засада це те, що всі можуть щось, хоч би дрібне, робити. Аджеж більше завдяки дрібним пенні, ніж фунтам стерлінгів, ми утримуємо наші рятівні човни.

Панування над світом дістанеться германцям чи англо-саксонцям? Тому, що треба було стати до цього імперіяльного бою, ніщо вже нас не затримає. Одна з наших прикметних сил це те, що ми завжди доводимо до кінця те, що ми почали, навіть наші помилки. Проте, коли ми помиляємось, то це діється вже чотириста років. Тоді й ті, що вагаються, йдуть за нами, бо помилятися довго, це мати слухність. Хотіння має — для панування над народами — більшу вагу ніж інтелігенція. Доводить цього Гітлер. Також і ми, ще перед ним і по ньому.

Інша наша велика сила це те, що ми не потребуємо ненависти. Німці мають таких героїв помсти, як Лео Шлягетер, якому вони посвятили великохресний культ, бо його розстріляли в Надренії французи за те, що він динамітом висаджував військові ешелони.

Ми маємо Едіту Люісу Кевел, яку стратили німці в Монс 12 жовтня 1915 р., бо вона допомогла втекти 200 воякам англійським, французьким та бельгійським. Вона не заподіяла ніколи кривавого вчинку, як Лео Шлягетер, але навпаки — самовіддано опікувалася численними німецькими вояками, товаришами тих, що її розстріляли.

Що ж вирізбили ми на її пам'ятнику в Сен-Мартен Пляс? „Патріотизм не вистачає. Я не маю ненависти ні жалю до нікого“.

Це одно з наших почувань у боротьбі за світ.

Мовчанка. „Mind the Steps“ Вважайте на сходи!
(За Пером Гампом, з журналу „La Nouvelle Revue Française“, Париж).

ОБЛИЧЧЯ НОРВЕГІЇ.

Минула вже майже година, як мій потяг вирушив з Бергена в напрямку Осльо. Потяг вдрапався на гори, пронизав тунель, пробіг над безоднями, урізноманітнів своєю карколомною акробатику понад фйордами з їх крицево-синіми водами, замкненими між чорними мурами стрімких скель. Потім щезли берези, пішли самі прірви й безодні, здавалося навіть, що ми проховзуємось крізь райдуги. Від усього казкового нордичного світу не залишилося нічого, крім потрісканих гір; це серце норвезького масиву, що його перерізує впоперек залізнична лінія, найгарніша зпоміж усіх, які я знаю. Я люблю цю залізницю не тільки за її красу та відвагу; дванадцять або чотирнадцять годин подорожі можна не відриватись — прикипівши до вікна — від цих краєвидів, вщерть сповнюючи ними душу. Є річ ще важніша: адже ж ці краєвиди це Норвегія, і в цій шістьсоткілометровій смузі можна пізнати цілу Норвегію, — від могутніх, обполоканих морем, скельних стін Заходу до ідилічних краєвидів Сходу. А посередині лягла невблаганна сумовитість високогір'я...

Коли тільки хтось схоче шукати душі народу в краєвидах, серед яких цей нарід живе, то нехай приїздить сюди.

Майже всі інші країни Європи довго переживали добу феодального ладу. Їх долею керувала збройна рука лицарства, докіль міщанство не вбилося в пір'я та позбавило шляхту її упрівелеєного становища.

В Норвегії було геть інакше. Після розпаду вояцької касті вікінгів залишилася там лише селянська аристократія, ні трохи не войовнича. Норвегія вросла в землю, в традицію, в релігійність і в родинність. Була віддана своєму королеві не як Панові та Володареві, а як голові великої норвезької родини. До того ж ці люди були увязнені та засуджені на самотність. У погану пору року перейти з одного подвір'я до другого це все одно, що гратися з життям; в гарну пору не можна марнувати занадто коротких днів, призначених на жнива та зведення збіжжя.

Немає тут іншої промисловости, крім хатньої. Доби збудовані з грубо обтесаних колод, обставлені в середині масивними лавками; все хатне знайдіба різьблене дбайливо з березової деревини; жінки прядуть, тчуть, фарбують вовняне шмаття; хатні скрині й шафи збиті з звичайних дощок і сорокато розмальовані блискучими

фарбами, — нагадують Візантію, або Персію; Візантію, до якої доходили норвезькі хрестоносці, та Персію, з якою Норвегія була повязана двінсько-вользьким шляхом.

Сміливі будівничі перекинули залізничу лінію через норвезький хребет на височині півтори тисячі метрів. Як оком сягнути, простягаються снігові поля та озера, покриті зимно-блакитною кригою. Довгі дощані стріхи захищають рейки від лявін та сніговіїв. Зимою пускають у рух могутні машинерії, щоб пробити шлях крізь снігові замети. Ціною великих зусиль удержується сполучення між обома частинами Норвегії так само зимою, як і літом. За пару годин люди з великих міст переносяться до диких гір.

„Ви французи — казала мені стара норвезька панна, в окулярах, з рожевими щічками та білим як сніг волоссям — ви французи не зрозумієте ніколи й не поділите з нами нашої любови до безлюдних, забутих, зимних верховин. Ви не знаєте радости бути вільним, далеко, самому“...

В Норвегії нахил до повороту до первісної природи майже загальний. Від суботнього вечора до ранку в понеділок бачимо безліч старих і молодих, чоловіків і жінок, засмалених як гиря і червоних як раки; соняшна спека, негода й гірські вітри вигарбували та вилущили їм шкіру. Вони дуже негарні та обважнілі у своїх величезних чоботях, та з своїми вщерть напханими подорожніми торбинами за плечима. Стара неспокійна предківська кров пульсує в жилах бюрових урядовців та стено-типісток. Зимою вони були увязнені, літо доводить їхню вогнисту вдачу до кипіння. А завдяки ним Норвегія у всіх своїх безмежно і величньо понурих околицях засіялася готелями та гірськими захистами.

Увесь залізничий шлях від Бергена нагадав мені загальні контури історії Норвегії. Спочатку море з його величчю та його небезпеками, з його невтомними вітрами та безкраїми обр'ями, море, що таким мужам, як Еріх Червоний та Ляйф Пригодник вказало шлях до *ultima Thule* — Півночі, і до Візантії, серця романського світу, і до Єрусалима — серця християнства.

Помалу спинається залізнична лінія в самотність; доми рідшають, земля біднішає. Це скромніші сторіччя Норвегії „привязаної до ґрунту“, такої, яку її бачимо в „Кристині дочці Лявранса“, такої, яка вона була після Кальмарської унії 1397 року, коли Маргарита сполучила три скандинавські корони.

Далі зїздимо до гарної долини Галлінгдаля, широкіпросторого водного дзеркала між щасливими, ніжними пагорбами. Це образ теперішньої Норвегії: вільної, радісної, визволеної від матеріальних турбот, від докучливого голодування та остраху перед війною. Зробилося лєнніше, коли темна хмара суворого лютеранства стала меншим тягарем давити на цю країну. Цілими милями бавиться залізниця із схованими закрутами долин, черкає гірські води, пробивається крізь купи дерев, обвивається навкруги гранітних бльоків, сковзується в сяєві туди, де небо й вода зливаються в світляній грі.

Вїздимо до східньої Норвегії; ми переїхали впоперек гірський масив — скелясте чоло Європи. Все зробилося більш людське. Передтим усе мало або гігантський масштаб, як на великих фїордах західнього узбережжя, так добре відомих туристам, або являло з себе образ смерти, як на вкритих снігом та льодом висотах. В цій, менше знаній туристам, частині Норвегії, через яку зараз їдемо, і в якій живе більша частина населення, краєвид — симфонія зелені, простий та привітний. Небо, повітря, запах трави й свіжости — все це чари молодости та чистоти. На зелених полонинах, на легких тінях і живих водах лежить якась ще вогка акварельна прозорість.

Проте це тільки коротка чарівна казка літа. Норвежець носить на собі печать суворішого оточення, навіть тоді, коли кілька місяців приймає радісні усмішки природи. Це оточення зробило його бійцем, вічним бунтарем, шукачем Абсолюта, інтегральним ідеалістом. Предки жили на селі цілком відчужені від світу, коли Реформація виродилася в безсердечну, гірку й повну одчаю релігію. По містах, де всі урядовці були данці, ледве-ледве могла зародитися вільна інтелігенція. Жадна інша країна Європи не розвивалася в такому інтегральному відчуженні від гуманізму.

І коли цей нарід з раптом визволеним духом, спянілий від довго приглушеної спраги знання, яку врешті міг заспокоїти, кинувся на нові ідеї, то не було жадного міщанства, жадної суспільної або духової аристократії, яка могла б надихнути його критичним духом та стримувати рух. Тільки релігія декілька десятиріч гальмувала цей рух своїм опором.

„У нас — казав мені один норвежець з європейською освітою — є сили, що діють, а немає сил, які протидіяли б“. Та ще: „Ми дуже близькі до природи, але маємо високу культуру“. Він хотів сказати, що його земляки пристрасно захоплюються лещетарством та альпі-

нізмом, але в своїх музеях розвішують наймодерніші та найбільш інтелектуалістичні картини. Вони справді близькі до природи: часто неприємно вражає приїжджого з-за кордону їх товариська неотесаність. Зате знаходимо в них простолінність, безоглядну чемність, одвертість, абсолютну правдомовність.

Чому вони так обстоюють свою висококультурність, що її не мають і не можуть мати, обстоюють навіть тоді, коли від них цієї висококультурності не вимагають? Культурність і молодість неохоче йдуть у парі, а світ потребує таких молодих, повних життя народів, як цей. Цей нарід переживає розквіт своєї молодости, не вважаючи на претензії до шляхетного походження від вікінгів. Свое окреме життя, своє свідоме існування починає в 1814 році, як не пізніше. Річ неможлива, щоб нація за одно сторіччя здобула таку високу культуру, яку може виплекати тільки ряд поколінь. Спянілі свободою, в юному захопленні норвежці плутають іноді культуру з шкільним знанням, матеріальну цивілізацію з патиною розуму й серця. На гірських хижах, на хуторах між білими стовбурами берез бачив я радіоантени і знаю, що в Норвегії всюди з ненаситним голодом знання багачко читають. Тим-то норвежець, як справжній демократ, потішає себе, що в його країні освіта поширена так, як у жадній іншій; йому здається, що його нація досягнула найвищого пункту культурного розвитку.

Норвезька весна, весна Гріга, Сіндінга, Сіґриди Онсет, весна норвезької молодости, непереможних поривань, чудова й така небезпечна в своїй рагтовості, пора, що в ній розвиваються бруньки та квіти, пора пристрастей, пора, що пхає людей одне до одного в обійми...

Бюра й крамниці замикаються на весні рано, але, коли приходить гарна погода, вязні звільняються ще раніше. Бюрові урядовці та купці втікають із своїми спортовими товаришками мотоциклами, роверами, пішки, трамваями, пароплавами, скрізь туди, де вони можуть купатися в світлі та повітрі. Це для них справді таки потрібне, бо їм загрожує туберкульоза, що їй сприяють вогкий клімат, місяці без сонця та спадщинне обтяження по батьках, що не цуралися чарки.

В Бигдое — маленькій пляжі між масивними, округлими скелями Осльо-фйорду, віддаленій на чверть години дороги від опери та парламенту, знайшов я цілу юрбу купальників. Вони підставляли під сонце свої великі білі тіла, що лисніли часто несправжнім здоровлям. Зовсім близько від мене зупинилася молода дівчина ат-

летичного зросту. Всіми порами втягала вона в себе, в покірливій відданості, повів моря та соняшне проміння. Хоча вона була гарна, однак не дбала за те, щоб на неї дивилися. Вона прийшла задля спорту й сонця. Норвежці, не вважаючи на нестримність їхньої вдачі, занадто методичні, щоб змішувати потрібне з приємним. А втім я був певний, що ця дівчина кохає, і що її кохають. Від Ібзена через Сіґриду Онсет аж до Германа Вільденвай переливається через літературу повинь таких молодих дівчат, яким любов приносить нещасливі переживання. І доповнення законів про усталення батьківства, можливість визнати кількох людей батьками одної дитини, жадливий відсоток нешлюбних дітей у країні, де сексуальну гігієну реклямують без соромливості — все це такі позначки, над якими призадумується найменш спостережливий соціолог.

Як можна прожити своє власне життя, не живучи одночасно життям інших людей? Сп'янілі від власних життєвих сил норвежки забувають спочатку про цю правду і не приймають її до серця. Але наспіває час подружжя, і ми бачимо, як ті жінки, що з Ібзенівською пристрасністю домагалися незалежності, покидають містичний ідеал своєї молодости, відмовляються від обов'язку власного „я“, щоб присвятити себе родинним повинностям. Але, правда, не всі; про це свідчить статистика розводів, хоча кількість розводів почала спадати, як грошей стало менше, а життя зробилося важче.

У пристрасних натур, схильних до емоції, у шукачів Абсолюта і шукачів пригод нетривкість подружжя впливає з нахилу до постійного експериментування. На щастя, багато родин оминають небезпеку розводу з його сумними наслідками для дітей. Більша частина подружжя пар, особливо серед дрібної буржуазії та простолюддя, оточується матеріальними вигодами, заглушуючи ними зайву пристрасну тугу та розладовуючи небезпечні комплекси.

Дуже помітні зусилля спрямовані на збереження здоров'я раси. Як люксова народня школа в Саґене і надзвичайний шпиталь в Уллеволі — в Осльо, так і санаторія в Вардосен приносять честь норвезькому організаційному хистові, — це символи запеклої боротьби норвежців з ворожими силами природи. Борогьба йде сторіччями: з голодом, з холодом, з відстанню, з горами, з морем, з бурею.

В горах Телемарку ще тридцять років тому величній водоспад Рюканфос грімко спадав у долину. Декіль-

ка хатинок було розкиданих по горах. Дуже рідко доходили туристи до цієї самотньої закутини.

Прийшли інженери. Вони зміряли силу водоспаду, його височину. Дощі в Норвегії падають ясно. Була певність, що Рюканфос цілий рік буде давати незмінну кількість енергії. Сотки тисяч парових коней. Забута долина зробилася великим промисловим центром. На 700 м. височини понад рівнем моря, на 61 ст. північної ширини повстало місто з 10.000 населення — Рюкан. Я думав про те, що розповів мені інженер. Долина вузька, соняшне проміння кілька місяців зряду не доходить до її дна. Той перший день, коли соняшна куля показується понад горами і перший її промінь продирається до долини, приносить такий вибух радісних криків, таке почуття полегші, таку дику, таку первісну радість, що всі фабрики замикаються, всі кидають працю та святкують воскресення сонця в зовсім містичній поганській екстазі.

Боррегор на північному заході Норвегії живе з лісової промисловости. Тратви, обтесані білі стовбури, що в соняшному світлі відзеркалюються в блакитних водах фйорду, цілі гори стовбурів; крани простягають у небо тонкі сталеві рамена.

Один норвежець сказав мені:

„Моя країна складається з 5 відс. ріллі, 70 відс. неужитків та 25 відс. лісів. Ми не можемо прожити з хліборобського господарства. Норвегія живе з лісів та моря“.

Немов якимись відьомськими притаманними собі чарами спляє Норвегія могутній, ворожий, повний гамору машин світ фабрик. Не дає широко розходитись його хмарам диму й сажі. Зовсім близько, на березі синього фйорду знаходжу знову густе зілля, що пахне, як конюшина. Рожеві дикі троянди цвітуть у живоплотах...

(За К. де Катерсом з *Revue Hebdomadaire*, Париж.)

НЕВМИРУЩИЙ ГЕНІЙ ЛЕОНАРДА ДА ВІНЧІ.

Город Міляно, своїм власним почином і під своїм незалежним проводом, улаштував для творчости Леонарда да Вінчі виставу справді подиву гідну з огляду на добір експонатів, послідовність та загальну концепцію, яка її позначає.

З Леонарда да Вінчі ми знаємо передусім незрівняного мистця, автора Джоконди й Святого Йона, але ми не знаємо загалом чудесного рисівника, який перевищав у ньому маляря... А передовсім ми не маємо

сливе жадного поняття про глибину й широчінь всеосяжного генія, яким він у дійсності був, охоплюючи цілий цикл духової творчості: науку, промисловість і філософію, так само як і мистецтво. Отже з погляду на ці два напрямки, мілянська вистава буде певного рода відкриттям для уважного відвідувача і я хотів би коротко перелічити, чого вона нас навчає.

І. Мистець.

Мілянська вистава з'ясовує краще, ніж колинебудь це було зроблено, еволюцію мистецтва в житті й творчості майстра.

Три добі вирізняються в ньому: Фльоренція, Міляно і Франція.

А) Фльоренція (1452—1482).

Це епос виховання й професіонального зформування, що його найпоточнішим виразом є рисунок. Можна майже сказати, що рисунок це витвір Фльоренції. Тосканський геній формувався тут під проводом кількох таких великих сусідніх мистців, як Карпаччо, Джамбелліні та Мантєня; але щойно на березі Арна він мав завітнути тріумфально.

Рисунок це твір ясної й терпеливої інтелектуальності; в ньому містяться всі елементи експериментальної методи: спостереження, аналіза й синтеза, не рахуючи спонтанічної інтуїції в сприйнятті характеру істот, цієї найбезпосереднішої функції мистецької вразливості.

„Рисунок це чесність мистецтва“, сказав Енгр (Ingres); що більше: це суть і підпора його.

Леонардо є в цьому учнем Донателля і Вероккія, але він їх перевищив одним помахом крил.

Перш за все він — ясновидючий, для якого „об'єктивна форма“ та „навкільне світло“ це елементи, що взаємно відповідають і доповняють себе, і які він сполучає у світлотіні, що в ній відбивається воружка однієї життя.

Вистава об'єднала найкращі, найчарівніші й найсильніші „ескізи“ майстра: ескізи з Амброзіанської Бібліотеки, з Лювру і з Віндзорського Замку.

Рисунок це батько скульптури та малярства, і фльорентійська доба не позбавлена в творчості Леонарда ні творів скульптурних, ні малярських. А саме ми побачимо в Міляні барельєф Сціпіона й бюст Святого Йоана, що в ньому закріплюється той фізіономічний тип, що все життя настирливо накидався його уяві, оби-

два образи Благовіщення (з Лювру і з Уффічі) і Поклін волхвів з усіма підготовчими етюдами, які свідчать про хвали гідний труд.

Б) Міляно (1482—1514).

Але, щойно переселившись біля тридцятого року життя (1482) до Міляна, вступає Леонардо на остаточний шлях, на якому розвиватиметься його геній.

Вінчі це досі тільки „мистець“ зформований у школі платонізму, тобто поетичної метафізики, яка тріумфує у Медічів. Це, за його власним висловом, музикант, який з'являється зі своєю гітарою у Людовика Сфорци в шуканні інших, менш нездійснених шляхів та інших, більш серйозних зайнять.

І от, за кілька сезонів, він відкриє з одного боку Природу, ту велику Природу відвічну, нескінченну, незглибну, єдине божество, єдину живу дійсність, якої недовгочасними втіленнями є всі поодинокі істоти, що їх вона оживляє; — а з другого боку Душу, ту божеску іскру, викресану на часину із спільного резервуару всеосяжного життя, позначену назавжди „таємничістю“, чезрез це величне походження.

Усміх це наглядний вираз того інтимного осяяння, із тими чаклунствами, чарами, а також маревами і невпокоями, що їх він викликає. І є в нього якби якась гама, гієрархія усміхів, де змішані радість прозної тайни, острах утратити її, розчарування через неможливість охопити її цілу, іронія супроти тих, що її не знають.

„Леонардівський усміх“ оживляє й об'єдне всі великі твори, які цей майстер зарисовує (бо не закінчує ані одного з них у цій добі), почавши від Пречистої Діви на скелях, Святої Вечері із Санта Марія делле Граціє, Святої Анни, Бакха, Леди, Святого Йоана, аж до Джоконди, тої людської синтези всіх форм розуміння нескінченности, що в ній вміщаються очарування й знесилля вигнаної душі.

В) Занепад мистецтва в розпорошенні думки (1515—1519).

Проте, вже кілька років тому, Леонардо почав відриватися від конкретних форм мистецтва, з яких жадна його не задовольняє. Він не хоче більше ні різьбити, ні малювати: самий рисунок стає під його пальцями знаряддям абстракційним і спекулятивним. В предметах він шукає сурозмірности і суттєвих відношень; в живих істотах — функції, яка вияснює їх форму і рухи. Птах цікавить його тільки механізмом свого лету; людське тіло

тайнами своєї анатомії. Всюди його думка прямує до формули і рівняння. Його незчисленні рукописи відкривають нам це.

Вистава показує бентежливу складність цього Генія через згрупування усіх його рукописів і рисунків, з Амброзіанської Бібліотеки, з Французького Інституту, врешті з Віндзору, куди передав їх Мельці, спадкоємець усіх паперів майстра.

І ось у Франції, підчас цих останніх років остаточної свідомости і найвищої ясновидючости, закінчується ця синтеза всіх елементів, які роблять із Вінчі єдиного мистця: його автопортрет (рисунок червоним олівцем з туринської бібліотеки) це архитвір, який зворушує своєю інтуїцією, задумом і майстерністю виконання.

II. Універсальний геній.

Мистецтво завело Леонарда до науки; а втім, наука зовсім не бездіяльна: знання дає спроможність.

А до чого ж можна прикласти спроможність, в такому розумінні, якщо не до творення нового світу на образ думки, до змушування природи наслідувати духа, ставати духом?

Промисловість це безпосередній наслідок науки. І ось чудо Вистави: вона відкрила в тому, кого всі подивляли тільки як мистця, — „творця“ й незнамого добродія.

Його рукописи й рисунки, зібрані з усіх усюдів із зворушливим піететом, зберегли слід усіх тих мрій про космічні переміни й людські твори, які настирливо опанували Леонарда в зрілому віці і в старості: завдяки сливе наймовірному зусиллю вигадливості та інтуїції, вдалося розшифрувати сотки плянів машин, що зарисовують або докладно окреслюють більшу частину здобутків найновочаснішої промисловости: авта, літака, переносення сили, тощо.

Тож послухайте: мілянський організаційний комітет завзявся зреалізувати матеріально ці мрії, „виконуючи“ їх у залізі, дереві та полотні, ті прилади ідеальної антиципації, які працюватимуть перед вашими очима.

В цьому буде, як кажуть, „клю“ цієї „mostra“, що мусить бути єдина в своєму роді, бо показує людину, що справді була єдина.

Ще крок: Леонардо уявив собі, що панування цього нового машинізму зможе перетворити нашу земну кулю, і він був, від часів римлян, першою „модерною“ людиною, яка старалася поліпшити людське користування Природою.

Насамперед виправити випадковий розподіл земної поверхні, яка нам є дана, перешкоди гір і довільний біг рік і потоків відповідно до потреб „модерної цивілізації“, яка вже тоді зарисовувалася: копати тунелі, канали й збірники води, щоб кружляти й діяти вільно всюди: а далі, по землі й воді, підійти до досі недоступної царини повітря, відновити й науково закріпити легендарний подвиг Ікара; врешті, в кожній з переможених стихій шукати глибоких джерел „космічної сили“, астральної енергії, яка служитиме від того часу зрядям для звільненого й відродженого людства.

Ось головні, найпомітніші ступні чудесного „вознесення“ Леонардового генія, для якого мистецтво це справді „творче зусилля“, яке наближує його до Бога.

Організаційний комітет Мілянської Вистави, складений з еліти вчених, ерудитів, істориків, а передовсім мистців і поетів, під проводом Джорджа Нікодемі, людини надзвичайної, зрозумів все це і все це хоче „показати“ в незрівняній і небувалій досі маніфестації.

(За Леопольдом Мабійо, з тижневика „Candide“, Париж.)

СВІТ ЩОЙНО ПОЧИНАЄТЬСЯ.

Я займаюся дослідями. Більшість людей уявляє собі, що це означає лябораторію, скляні реторти та вдягнених у білі халати вчених, що розмовляють таємною науковою мовою. Але це не так. Досліди можуть відбуватися в лябораторії, але не конче. Дослід це метода, і кожний може прикласти її до власного життя.

Напишіть десять сумнівних для вас пунктів, що торкаються вашого покликання, вас самих, вашого відношення до різних справ. А потім спробуйте виробити методу, яка дала б вам змогу впорядкувати й полагодити сумнівні для вас справи. Якщо вам за тяжко вирішити пункт перший, то попрацюйте над іншими пунктами. Кожне вирішене питання влегшуватиме відповідь на інші питання. Ви будете здуровані, коли побачите, як щільно вони одне з одним повязані. Коли ви це зробите, то будете дослідником, а предметом досліду будете ви самі.*

Науково-дослідна робітня працює за тою самою засадою. Її праця йде в напрямку поліпшення продуктів або метод продукції, в напрямку шукання нових шляхів та можливостей. В такій робітні пізнаємо передусім факт маловідомий широкому загалові, а саме, як швидко приходять зміни в техніці, як швидко розширюються межі нашого життя. Те, що сьогодні оглядаєте в лабораторії як рідкий препарат, взавтра може врятувати вас від смерті. Завдяки новому способу використання палива може вже за п'ять років житимемо в домах зовсім неподібних до теперішніх. Завдяки новому стопові металів будемо може мати на столі смачніші та свіжіші овочі та городину. „Ну, а ще що?“ — питаєте. Та якби я це знав, то я все це мав би вже сьогодні. Але я можу вам перелічити деякі можливості.

Уявм собі, що ви транспортуєте городину з Аризони до Бостону. Тепер ви перевозите її в залізничних вагонах охолоджених льодом. Дорогою на північ треба докладати до вагонів свіжого льоду, або, якщо там панують морози, — ogrівати вагони. Маленький бензиновий двигун з приладдям до регулювання температури повітря міг би удержувати в вагоні однакову температуру і в південній спеці, і в північній холодці. Але не можна цього зробити, бо бензина занадто небезпечна.

Але припустіть, що хтось винайшов мотор нової системи, без тих хиб, які має мотор бензиновий, — і ось ви вже маєте дешевшу та свіжішу городину.

Це буде тільки один з випадкових наслідків винаходу. Бо така сильна, а водночас ошадна, машина була б ще корисніша для регулювання температури в домах. Дві речі стоять досі на перепоні регулюванню температури в наших помешканнях: брак відповідних приладів та споруд і смішна архітектура та незадовільна ізоляція домов, побудованих ще тоді, коли про докладну регуляцію температури ніхто ще й гадки не мав.

Коли ми вирішили проблему приладів та споруд, тоді друга проблема розв'яжеться сама собою. Як? Та ж дві третини домов Америки збудовано протягом останніх десяти-п'ятнадцяти років. В 1950 році люди так само не схотять мешкати в домі з 1939 р., як ми тепер не хочемо їздити автом з 1925 р. Америка буде перебудована.

Безробітні? Та ж нам треба буде куди більше рук до праці, ніж мають їх ті мільйони людей, які одержують тепер запомоги.

Отак виглядають речі, які ждуть, щоб ми ними зацікавилися. Проте можна зустріти юнаків, які нарікають, що всю працю вже зроблено, що вже винайдено геть усе, що тільки можна було винайти. Насправді ж юнак із фантазією має тепер куди більше спромог, ніж було їх тоді, коли я ще був молодий. Треба нам тільки збутися страху перед майбутнім. Треба зрозуміти, що зміна це закон життя. Ми повинні невтомно простувати до змін, активно їх викликати, замість того, щоб пасивно їх приймати. На жаль, ціле наше виховання спрямоване на впоєння в нас віри в остаточну закінченість речей. Підприємці тужать за стабілізацією. Думка наша облуптана звичками. Мовляв „нічого нема нового під сонцем“. Маємо величезні книгозбірні, що містять у собі більшу частину людського знання. А я хотів би побачити хоч одну бібліотеку повну книжок, в яких було б перелічене, чого ми ще не знаємо; вона була б більша за всі попередні, сполучені разом.

Людина, що займається дослідями, повинна мати багато інтелектуального „почуття незнання“. Коли хтось починає вірити, що він вже все пізнав у своїй ділянці, то це гальмує дальші здобутки. Тридцять років тому інженери-електротехніки знали напевно, що не можливо сконструувати електричний стартер (прилад, що пускає в рух мотор). Коли вперше з'явилися криті авта, треба було 17 днів, щоб пофарбувати каросерію. Коли ви помножите ці 17 днів на 4000 продукованих щодня авт, то зрозумієте, що для фарбування авт потрібні були величезні спеціальні майстерні. Врешті фабриканти фарб заявили, що цей час може міг би бути зменшений до п'ятнадцяти днів. Я відказав, що це мене не вдовольє. Ціле фарбування повинно тривати одну годину. Фабриканти почали з мене глузувати, але їхні пояснення, який я, мовляв, дурень, не давали ніякого матеріалу до розв'язання проблеми. Трохи згодом побачив я незвичайний ляк на звичайній коробочці до голок. Я почав простежувати його походження. Знайшов продуцента, власника маленької фабрички в Нью-Джерсі. Коли я попросив у нього маленьку пляшечку ляку, він спитався: „Що ви хочете з ним робити?“ Я відказав, що хочу пофарбувати дверцята свого авта. „Це вам не вдасться, бо цей ляк занадто швидко висихає!“ — „Чи можете ви зробити так, щоб він висихав повільніше?“ — „Ні, це неможливе“... Тоді я пригадав собі, як фарбярі-спеціалісти казали

мені, що немає змоги зробити так, щоб їхня фарба швидше висихала. Тоді ми притягли до праці цілу нашу дослідчу лабораторію разом із працівниками Дю-Понта (найбільший хемічний концерн в Америці) і менше як за два роки мали вже відповідь. Вихідним пунктом було відкриття, що треба взяти за основну складову частину ляку т. зв. нітроцелюльозу (її вживали вже давніше до виробу бездимного пороху). Тепер кожне авто має таке лякування, яке всі фахівці вважали за неможливе.

Що я вважаю за найважливішу проблему зпоміж тих, що вимагають дослідів? Відповідь буде дуже проста: дослідити — чому трава зелена.

Це не жарт! Я вклав в організацію цих дослідів свій час і свої гроші. В коледжі Антіоха працюють над цим вже багато літ. Я не сподіваюся, щоб це питання було розв'язане за мого життя, але я вірю, що його мусять розв'язати, бо в ньому міститься головна проблема: будуччини людського роду на землі. Якась маленька штучка в зелені трави та листя має таємничу здібність ловити енергію соняшного проміння та переховувати її. Звідти походять усе тепло і вся сила, змагаєні в дровах, вугіллі, нафтовій ропі, земному газі, тощо*).

Коли ми збагнемо цю таємницю, то зможемо будувати споруди, якими обератимемо соняшне проміння в теплоту, хемічну енергію та електричний струм, потрібні для функціонування наших машин. Тоді проблема вичерпання наших теперішніх джерел енергії стратить свою вагу.

А втім досліди над питанням — чому трава зелена, вивели вже нас на стільки бічних стежок, що важко буває втриматися на головному шляху. З тим знанням, яким ми тепер розпоряджаємо, можна створити що найменше 10.000 нових органічно-хемічних сполук. Якби ми мали час зайнятися докладніше їх питоменностями, то скільки ми відкрили б тоді цікавих речей!

Коли люди кажуть, що „забагато науки й забагато винаходів спричинили кризу та безробіття“, то забувають, що є дві категорії винаходів: такі, що заощаджують працю й такі, що дають працю. Ми памятаємо тільки про ті винаходи, що заощаджують працю, а забу-

*) Не тільки це, але й сила тварин та людей, які безпосередньо або посередньо зачerpують її з рослинної поживи. (Прим. редакції).

ваємо за інші, що кільком десяткам мільйонів людей дали працю в нових ділянках промисловости, які 30 років тому ще не існували. В дійсності технічний поступ починає щось відставати від вимог життя: за останні роки ми мали замало технічних винаходів, замало працювали над творенням нових ділянок промисловости. Вагу такого винаходу, що заощаджує працю розуміє кожний бухгалтер, зате, щоб зрозуміти вагу такого винаходу, що дає працю, треба бути людиною з фантазією. І не кожна людина з ключем від каси в кешені має досить фантазії, щоб давати гроші на досліди. Іншими словами: криза коштує нам мільярди, але одного-однісінького мільярда долярів на рік вистало б, щоб пустити в рух повною парою п'ятьсот або шістьсот дослідчих робітень, які творили б нові ідеї, нові ділянки промисловости та швидко поборили б кризу.

Ми ще маємо до цього замало фахівців, але, якби ми їх мали стільки, скільки треба та здійснили цей плян кілька років, то тоді табличку з написом „Шукаємо робітників“ побачили б ми на кожній фабричній брамі в усьїй Америці. На щастя, з'являється в Америці дедалі то більше підприємців, які розуміють, що добре зорганізований дослідчий відділ при підприємстві варт для нього більше ніж асекураційна поліса.

Я обідав одного разу в Дейтоні з кількома лікарями. Я сказав: „Ви б'єтеся над тим самим питанням, що і я: як це так зробити, щоб не відставати від здобутків науки, а одночасно заробити на прожиток“. Лікарі згодилися з цим. Ця справа видалася мені такою важливою для добробуту мого рідного міста, що я створив установу, яка платитиме першоклясному вченому за те, щоб він слїдував за поступами медицини та інформував про них дейтонських лікарів на шотижневих зборах. З цього виринуло багато нових речей. Напр. сиділи ми разом та будували машину для штучного викликання гарячки. Гарячку вважали давніше за недугу, але тепер ми вже знаємо, що це оборонний засіб організму, яким він бореться з недугою. Наша машина могла викликати в людини п'ятигодинну гарячку. Спершу пацієнти мусіли після лікування лежати три дні в шпиталі. Всі казали, що це природне ослаблення, яке завжди приходить по гарячці. Але ми добре дослідили цю справу та прийшли до висновку, що річ не в „природньому ослабленні“, а в тому, що хворий виділяв, разом із потом, усю сіль із свого орга-

лізму. Черговому пацієнтові дали ми випити води з сіллю. Відразу ж після лікування він сів до свого авта та поїхав до хати.

Ось так буває з дослідями. Працюючи над одною річчю, натрапляємо на інші. Спочатку націлилися ми з своєю машиною до гарячки тільки на одну недугу. Тепер ми знаємо, що цією машиною можна лікувати багато недуг. Тепер такі машини є в багатьох шпиталях. Незабаром скликано міжнародній конгрес „гарячкової“ терапії, на якому стверджено, що нова метода лікування зреволюціонізувала значну частину лікарської практики.

Найближчі десять років повинні принести нам відродження інженерно-технічного й наукового поступу, спрямованого на винаходи, що дають працю. Завжди бували й бувають люди, які кажуть: „Я не знаю, що ще можна зробити нового“. Їм треба виходити та оглядатись навкруги себе. Коли ми відкинемо геть фразу „Світ вже готовий“, а на її місце поставимо слова „Світ щойно починається“, то тоді матимемо перед собою чудове майбутнє.

(За Чарльзом Ф. Кеттерінгом з часопису „American Magazine“, Нью-Йорк.)

МОРОЗ — ЕЛІКСИР ЖИТТЯ.

Коли др. Алексіс Каррель, лярврат нагороди Нобеля, пророкував, що колись людей будуть, для продовження їх життя, заморожувати, то це здавалося ляікам неможливим.

„Я пересвідчений, сказав два роки тому цей вчений, що швидко будемо вміти приводити людей до стану „затримання“ життя, а опісля знов, за якийсь час, до життя нормального. Таким чином можна буде дожити до декількох сот літ“.

І що ж? Сьогодні ми дуже близько до здійснення цього фантастичного пророкування. Доказ цього — панна Анна Бруг — перша людська істота, якій мороз повернув утрачене здоровля.

Панна Бруг перебула 42 льодові дні у пристрої, що виглядає як скляна труна, а діє, як чародійне джерело молодости. Вийшла з неї, немов знову народжена і оповідає світові про чуда нової методи відмолодження професора Петра де Лямпля.

„Життя має тепер для мене нову вартість — сказала ця молода голяндка, коли покидала лябораторію Лейден-

ського університету. — Перед лікуванням у професора де Лямпля, я вже втратила була всі надії. Нерви мала знищені, нирки не працювали, серце було слабке, а печінка цілком до нічого“.

„Тепер я неначе виміняна. Цілком здорова і хочу вийти заміж та мати дітей“.

„Це тільки початок“ — підкреслює проф. де Лямплъ. „Швидко могуть пацієнти жити аж дві тисячі років. Вистане, коли будуть, що п'ятьдесять літ, відмолоджуватися моею метою“.

Проф. де Лямплъ звернув увагу на те, що тварини доживають п'ять-шість разів довшого віку, ніж триває їх зріст, — а для людини це вже велике щастя, коли вона проживе три рази стільки, скільки тривав її зріст.

„Якби в нашому житті, в нашому побуті не було чогось у самій основі неправильного — то ми доживалиб до 100—120 літ“ — впевняв де Лямплъ.

„Можливо“ — міркував, — „що наше духове життя, наші почування виснажують нас ще задовго перед тим, як наш тілесний механізм нормально зуживається. Може мені пощастить знайти якийсь спосіб відмолодження, що допоможе людині боротися з цими шкідливими впливами чуттєвого й духового життя“.

Проф. де Лямплъ почав досліджувати життя людей, що дожили до ста і більше років. Здивований побачив, що столітніх людей не так вже мало, як раніше думав. Переконався, що у Франції помирає що року 150 осіб, у віці понад 100 літ.

Знайшов дві важливі причини. Перше, що температура має значний вплив на темпo життя.

Другий факт, що впадав проф. де Лямплъові у вічі, це те, що тіла вчених, які замерзли на далекій півночі, збереглися цілком без змін багато років по їх смерті.

Тут, сказав собі, є відповідь. Якби знайти якийсь спосіб, яким можна було б утримувати людину при житті в стані напів замороженому, то це була б нагода до відпочинку та регенерації. Заморожена особа житиме далі тільки тваринним життям і не буде виставлена на шкідливі впливи духового життя, а тим самим позбудеться головної причини зужиття тілесного механізму.

Від того часу головною проблемою проф. де Лямпля було знайти відповідні речовини, які утримували б життя в тілі при дуже низькій температурі.

Робив спроби з витягом із залоз молодих корів та прийшов до того, що по впорскуванні цієї рідини можна знизити температуру тіла тварин — без шкідливих наслідків — аж до температури замерзання.

Цю речовину назвав „вітапрольонгіною“ та почав її вживати як засобу до витворювання штучного тепла в жилах експериментованих тварин, з початку на короткий, а згодом і на довший час. Спершу пробував заморожувати тварини на цілу ніч. Коли йому це пощастило, почав збільшувати потрохи тривання цього прихованого життя на тиждень, а пізніше й на місяць.

Кожного разу впорскування давали однакові висліди — спокійний сон, замість звичайних смертельних наслідків замерзання.

Приспані тварини нітрохи не потерпіли від морозу і прокидалися бадьорі та покріплені. Залишалось ще випробувати цю методу на людині. На сцені з'являється панна Анна Бруг, а пізніше бачимо її в цьому дивному прострої — в лідниці подібній до скляної труни.

Панна Бруг має щось трохи більше тридцять літ. Вона піддалася цій „курації“, бо їй не залишилося нічого іншого.

„Не мала я вже більше чого тратити“, — оповідає, „а перспективи були багатонадійні. Крім того, не могло зі мною нічого трапитися, бо проф. де Лямбль та його асистент приобіцяли мені, що вартуватимуть наді мною в день і в ночі“.

Панну Бруг піддали наркозі і впорскнули їй „вітапрольонгіну“. Потім її намочили в соляному розчині і покладали до скляної домовини. Її віддих був щораз слабкіший та помаліший. Обличчя помалу тратило барву. Дуже поволі знижували температуру її льодового ложа, аж кінець-кінцем впала в стан завмертя, такий самий, в який впадають звірята в часі їхнього зимового сну.

Минуло сорок два дні. Професор де Лямбль прийшов до висновку, що бажаний процес оздоровлення організму вже скінчився, повісив перед собою свій „льодомір“, прилад, що регулював температуру в цій лідниці та почав помалу підвищувати температуру.

Панна Бруг почала пробуджуватись. Почала міцніше дихати. Румянці оживили обличчя. Професор виключив „льодомір“ і уважно слідкував за пробудженням, бо була б біда, якби пацієнтка „розтанула“ зашвидко.

По двадцяти чотирьох годинах могла вже панна Бруг сісти, а по двох днях після цього вийшла з лябораторії, як „зовсім відмолоджена жінка“.

„Це було так начеб я прокинулася зі сну“ — казала — Я не відчувала нічого особливого. Сорок два дні промайнуло блискавкою. Якби я була замерзла на тисячу років, то вони здавалисяб мені парою хвилин“.

Таких довгих експериментів проф. де Лямбль не збирається робити, хоч твердить, що може утримати людину в такому стані, без шкідливих для неї наслідків, десять років.

Таке довгочасне заморожування буде, мабуть, обмежене ще декілька літ до звірят, і тільки придбавши відповідний досвід, можна буде взятися — в ширшому масштабі — до людей. Проф. де Лямбль приготує тепер до такого „льодового марафону“ молоду горилю.

З усієї праці проф. де Лямбля найбільшу вагу має винахід „вітапрольонгіни“, що дозволяє заморозити тканини, не спiniaючи в них життєвих процесів.

Теорія на якій спираються лікувальні наслідки його методи, дуже проста. Замерзле тіло має на деякий час спокій від мозку, бо за проф. Каррелем причини смерти лежать у діяльності мозку.

„Мітини самі по собі невмирущі“, каже він. „Смерть це ціна, яку ми платимо за те, що маємо мозок. А втім ціна не завелика, бо ж таємнича енергія, яка виникає в мозкових клітинах та жене нас до смерти, це ж найбільше чудо всесвіту“.

„Але є надія, що людське життя буде продовжене. Помалу пізнаємо основні прикмети живих тканин“. Отже ж голяндський вчений хоче відмолоджувати людей, присипляючи їх мозок, щоб тіло мало змогу відпочити та направитись.

(За часописом „Tit-Bits“, Соутгемптон).

ОПОВІДАННЯ З УПАЇШАД.

Індійський король спитав мудреця, котрий грішник повинен потерпіти гірші наслідки, той що грішить через недогляд, чи той, що грішить умисне й свідомо. Король бо хотів почути виправдання і оборону несвідомих грішників. Але на його здивування, мудрець відповів: Той, що грішить через недогляд і неувагу.

Збентежений король сперечався: „Але, коли один з моїх слуг провиниться через недогляд, то всеж я його

ще не покараю або, як і покараю, то лагідніше ніж когось, хто здає собі ясно справу з того, що робить“.

Мудрець відказав: „Ті засади, які гаразд лицюють королеві, чи батькові дому, не мають ніякої ваги перед колесом невідкличности долі. Людині з гріхом ведеться скоріш так, як тому, хто хапає з вогню розжарене залізо. Хто більше попечеться, королю, той, хто через недогляд дотулиться до цього заліза, чи той, хто знає, що він доторкається розпеченої маси?“

„Перший, мій учителю!“

„Так стоїть справа і з грішником. Хто знає, що робить, той іноді має змогу себе і других охоронити точнісінько як той, хто, доторкаючись до гарячого заліза, по змозі скорочує цей доторк або наперед бризне води на свою руку. Він знає, що він чинить і тому може передбачити наслідки і може навіть їх відвернути. Але той, хто згрішив із млявої недбалости, подібний до того, що неуважно входить до кузні; він виходить тяжко попечений“.

(За місячником „Das XX Jahrhundert“ Берлін).

ДУМКИ ТА СЕНТЕНЦІ.

Для серця, що бореться та кохає обовязок, смерть така солодка, як цілунок любки.

Гарібальді.

*

Письменство це щось таке як арсенал, в якому народи зберігають свою духову зброю.

Бокль.

*

Лінивство це найменше знана зпоміж наших пристрастей. Жадна інша пристрасть не може бути така зла й погубна, хоча шкоди, які вона спричиняє, бувають приховані. Це та маленька рибка, якій старинні приписували здібність спиняти рух найбільших кораблів.

Лярошфук.

*

Перша передумова довершення чогось у житті це покинути рішуче все, що розпоршує діяльність, і скупити нашу силу на одному-двох пунктах.

Емерсон.

*

Дерево, якого не січе вітер, рідко коли виростає сильне та здорове.

Сенека.

Критикувати — це значить краще зрозуміти автсра
ніж він сам себе зрозумів.

Фр. Шлегель.

*

Людина, яка зв'язе всю свою діяльність з тим Най-
святішим у своїй душі, що належить тільки до неї самої,
не матиме ні нагод до сумнівів, ні часу на відчай.

Геббель.

*

Якби коли небудь зійшов до нас досконалий дух, то
туга за ним охопила б нас, як пожежа.

Плятон

Не викидай героя зі своєї душі... Тримайся міцно
своєї найвищої надії.

Ніцше.

*

Обіцяти щось собі самому і не додержувати — це
найкоротша дорога до втрати характеру та зникчнення.

Геббель.

*

Кожний справжній державній муж не служить сво-
йому народові навіть за нагороду його любови. Він зрі-
кається симпатій сучасників за благословення майбут-
нього, а передусім за можливість рятувати свій нарід.

Момзен.

*

Гнів буває потрібний, бо без нього неможна ні бо-
ротися, ні перемогти. Але треба використовувати його як
воняка, а не коритися йому як вождеві.

Аристотель.

*

Хто не вміє знайти шляху до свого ідеалу, той живе
легковажніше та нахабніше ніж людина без ідеалу.

Ф. Ніцше.

*

Нехай не рахує років історії той, хто хоче зміряти
вік якогось народу. До цієї мети скоріше доведе його
глибше питання: яка частина минулого живе як жива
історія в душі цього народу.

Г. Трайтшке.

Оксана Лятуринська. ГУСЛА. Видавництво „Дніпрові пороги“. Прага. (1938-39? — без дати!). Стор. 56.

Ця збірка дзвінких, запашних, повних національного еросу поезій — уже третя з черги серед видань „Дніпрових порогів“ по збірках Галі Мазуренко та Ірини Наріжної. І, як на мене, цей дебют Лятуринської — яскравіший і за чіткі акварелі Галі Мазуренкової, і за настроєві пастелі Ірини Наріжної, хоча й на тих авторках лежить печать правдивого поетичного дару. Є в цій збірці щось від якоїсь особливої „амазонської“ ніжності — ніжності жінки-войовниці, коли вона відкладає стріли й лук і віддається пестошам мрій ще не стративши напруження м'язів. Є в ній якась дитяча безпосередність, — отже найвища мистецька щирість (аджеж великий Тарас казав, що по солодких естетичних емоціях почуває себе „старою дитиною“!). Може тому саме є в віршах Оксани Лятуринської деяка недоробленість, брак остаточного відшліфування — дитяча „кострубатість“. І це в моїх устах — не закид, бо волюю безпосереднє словесно-образове відтворення почувань, ніж ускладнене рефлексіями в процесі критичної ревізії.

Лятуринська — різьбарка і то дуже талановита різьбарка, але й поетичний стильос її — не гірше загострений, ніж різьбарське рильце. Коли читаю Лятуринську, то згадую Юрія Нарбута... Хотів був нагисати „чомусь згадую“, та потім те „чомусь“ скреслив, бо зрозумів, чому... Він теж був так само наскрізь дитячий у своїх світовідчуваннях, хоча в його казкових графіках було так багато вирізьбленої докладности. Згадую його „Іграшки“ (на жаль, майже незнані загалом), його „Абетку“, його ілюстрації до казок — цей особливий світ чистої дитячої фантазії цього такого водночас мужеського автора, — світ проєктований у нього в минуле, ретроспективний, світ згадок про неповоротні ранні зворушення. У Лятуринської цей міт нашого вчора міцно зв'язався із

мітом майбутнього, з легендою нашого завтра, що в вирізьблених уявою образах уже живе, як реальне. Як Нарбут почав свою кар'єру, живлячись мотивами із „Слова о полку“, образами з казок і легенд, так і Лятуринська пе з того самого джерела. Як зворушливо сплелися в її ліриках поклики Івасика-Телесика до гусей-лебедят із тужними образами плачу Ярославни! Як органічно зв'язані в її уяві мотиви про Святогора або про лисиць, що брешуть на щити, з мріями про те, щоб ті щити „очервонились“, а мечі „затупилися“ —

За землю руськую,
За рани Ігореві.

Може комусь видадуться трохи снобістичні її два вірші — „В мене з глини чорний півник“ та „Де стояв мій городок“, але психоаналітик, розкриваючи спонтанну глибину цих поезій, їх зв'язок із містикою підсвідомих, кришталєво-чистих естетичних вражень-переживань, має справді першорядний матеріал: це цікаві й прозорі документи для аналізу образотворчих процесів.

Національний патос Лятуринської — чужий усякій штучній екзальтації, і найкраще свідоцтво його щирости — його ляконізм. Це — про Україну:

О, Люблена! О, Ти Єдина,
В багряно княжих шатах!
Душі свята гординь Гордине,
Ти понад дім і матір.
Тобі офіри голубині
Творити і вклякати.

І мова поетки — соборницька, і в сполученнях ніби простих образів (як от „киптарика з нитки дорогої“ з „козацькою шаблею“) теж бачимо здорову всенациональну амальгаму. Її глибоко-національні плачі — не скорботно-гіркі, а солодко-ревні, потрібні, здорові.

Можна б було дещо сказати про різні ремінісценції авторки з інших поетів, про деякі недокладності в формах її мови, але чи ж варто прискипуватися до таланта, що від нього так і віє ароматом забутих народних метафор, так щасливо воскресених і в її тужних псальмах, і в ритмічних візіях-снах? І туга Лятуринської, і її мрії-провіщання чужі будьякій хворобливості й патосові нев-растеників. Тільки із здорової туги за ясним і красним родиться віра в їх близьке повернення. Ця правда завжди живе в душах справжніх поетів.

Павло Зайцев.

Олекса Стефанович: STEPHANOS I. В-во „Дніпрові пороги“, Прага. Ст. 80.

Заголовок цієї книжки нагадує такий самий заголовок однієї збірки Брюсова. Стефанович ще в 1918 р. випустив малу збірку віршів п. з. „Поезії“, що пройшла досить непомітно. Збірка, що тепер з'явилася, містить у собі вірші з останніх 10 років; так бодай припускаємо, бо багато речей зустрічали ми вже по журналах. Можна було б зробити заввагу, що при таких збірках за довший протяг часу, як ця, варто давати під віршами рік написання; це влегшило б критикові визначення розвиткової лінії поета.

Перше вражіння від збірки Стефановича — це її, до деякої міри, поетикальна несучасність. Засоби автора хитаються ще поміж добою Філянського й Тичини і нагадують більш-менш раннього Липу. В першу чергу підмітимо своєрідний орнаменталізм, часом майже „сецесійного“ типу гру слів та звуків, за якими не завжди ховається якась думка. Немало слідні й впливи символізму в досить припізнених формах. Автор залюбки архаїзує українські слова, взагалі цей потяг до старовини одна з найхарактеристичніших рис поета. Це — сягання до тієї доби, в якій староукраїнське розпливалося ще в ближче неокресленому слов'янстві, із своїм світом вірувань, якого відгуки так яскраво позначилися на „Слові о полку“. Ці саме праукраїнські мотиви автор залюбки показує на тлі осени, яку він розмальовує найпишнішими фарбами, нераз її персоніфікуючи.

До найкращих речей належать сонети з „Античних мотивів“, де автор досягає значної й такої потрібної сонетам суцільности та заокруглености поетичної конструкції. Досить яскраво, але шляхетно зазначений еротизм у цих сонетах, на тлі природи. Вражає лише сучасного читача деяка розтяглість слів, як ось: маленькая, обернутая, липневую і т. і., що в сонеті спеціально вражає. Непоганий сонет п. з. „Багряна піраміда“, головню обидві його терцини:

А в висоті на виклубині хмари, —
Чорніш ночей (,) нерукотворні мари, —
Блідий (,) мов плат, у пурпурі, від ран,
Весь у страсній незамкнутості зору,
Простерся вожд, недвижен, бездихан,
Небострімку увінчуючи гору.

Слід підмітити велику різноманітність Стефановичевого вірша, переважно з тридольників різної довготи, та часто цікаву внутрішню інструментацію:

Сидить крилатий десь найвище
У хащах у кущах,
І про нещастя кликом віщим
Степи оповіща...

Тут слова із шиплячим „щ“ і „с“ ономатопеїчно підсилюють вражіння, яке має викликати гукання „чорно-криластого Дива“.

Зразком бажання створити щось у роді поеми, могли б бути „Крути“. Вірш, сам собою не поганий, усе ж показує брак якогось внутрішнього поетичного скелету і власного тону; занадто підтоновано такі, досить вже шаблонні, поняття-вислови, як крильця, сталь, хрусталь, грім, Весна, негасне сонце, корогви, прапори і т. і.; не те, щоб цих слів та образів не варто було вживати — річ у тому, щоб їх кинути на якусь нову поетичну площину. Саме в змаганні до поеми, де поет повинен показати й своє вміння будувати матеріял, а не тільки механічно нанизувати ліричні елементи, — проблема знайдення цієї нової поетичної площини — це справа першорядної ваги, бо інакше легко потрапити в шаблон.

Вкінці підкреслимо декілька, на нашу гадку невдалих місць, або ж таких, що викликають непорозуміння. Неможна напр. погодитися із тим, щоб Шевченка порівнювати з „вогненноявим Кракатао“; це занадто натягнуто. Також не надто поетичне вражіння, більш прозове, викликають строфи в роді вірша на честь Богдана:

З тобою йде, як наречена,
Вікторія у боротьбі!
Стократная, неізнена,
Відвічна гльорія Тобі!...

Непорозуміння викликає строфа:

За мною галявини маю,
та скільки маю я несу,
що і жовтневою обмаю
і листопадову красу...

— де слово май — зелень і квіти — плутається з одностичним дієсловом. Місць подібних до зацитованих є більше.

Та суто поетичні вартості цілої збірки, при всіх помічених недотягах, досить значні, і збірка презентує нам поета, що хоч і належить формально до минулого десятиріччя, проте дає поезії, позначені немалою поетичною культурою — найважлишою передумовою там, де поезія рахує на довготривалість та „вічну“ вартість.

С. Г.

Антін Чекмановський: ВІКИ ПЛИВУТЬ НАД КИЄВОМ. Львів, 1938. В-во „Батьківщина“.

Вісім оповідань, повязаних в одну цілість не тільки спільним стилем та спільною ідеєю, але й фабулярно, з дією, що відбувається в періоді часу від монгольського наїзду на Україну в XIII. ст. до большевицької колективізації українського села, на просторах від Китаю до Італії. Чекмановський зробив цікаву спробу відсвіжити засоби нашої патріотично-виховної літератури. Найтрадиційніші елементи цієї літератури: змалювання яскравих моментів ворожої наруги та українських терпінь, змалювання зради й героїчної самопожертви; все це переплетене особистими переживаннями героїв (найчастіше любовними), схематичним підмалюванням побутового фону, лірикою патріотичних рефлексій, чи просто елементарною патріотичною фразою.

Не думаю нарікати занадто на цей жанр нашої літератури, хоч яка вона буває „прісна“ для людини з хоч трохи виробленим літературним смаком. Нарікати не можна, бо ця література, не вважаючи на всю її примітивність, відіграла все ж таки, поруч із патріотичною дитячою читанкою, патріотичною проповіддю „еґомосця“, поруч із щоденною пресою, поруч із зборами-вічачами та святочними академіями, величезну роль в „організації почувань“ нашого загалу, в його національному вихованні. Несправедливо було б не признати авторам зворушливих оповідань про „стрільчиків“ цієї великої історичної ролі — може більшої ніж роля авторів висококультурних та талановитих, але важких і приступних лише для тісного гурту читачів. Проте ще несправедливіше було б похвалити надуживання легкого шаблону, писання по „лінії найменшого спротиву“, відмову від шукання нових стежок у творчості. „Легкостравність“ белетристики не конче повинна бути тотожна з примітивністю, вбогістю, одноманітністю. Погано було б, якби наш пересічний читач, шукаючи відпочинку в легкій лектурі, знувдився своєю українською та завдоволяв свою потребу в такій лектурі тільки чужими книжками, знайшовши в них буйнішу уяву, сміливіші задуми та вищу літературну техніку. Педагогічна функція патріотичної літератури була б тоді міцно ослаблена.

Ті засоби, що з них користає Чекмановський, не дуже нові; справа тільки в тому, як він їх використовує. Такий, напр., елементарний засіб літературної романтики,

як уведення до акції старовинного напису чи шпаргала з важливим для „на потом будучих“ змістом використовували вже і в нашій літературі і Липа („Козаки в Московії“) і Шкрумеляк („Святий огонь“). Але Чекмановський дуже добре використав цей засіб — його записки на брєвіярії отца Яна справді цікаві. Скомпоновані з непоганим знанням епохи — протиставлення холодної, цинічної аристократичної атмосфери XVIII. ст. гарячому завзятому гайдамаків, стихійному, вулканічному вибухові придушених моральних сил народу, сліпим, але щирим і глибоким поривам — усе це Чекмановський змалював дуже непогано. Отець Ян вийшов живий з його сумнівами та роздвоєнням, з його старечою подагрою та фанатичною номанією. Дуже вміло дібрані до записок о. Яна цитати з св. Письма підсилюють естетичний чар записок. До того ж проблематика психіки о. Яна та спадкоємниці його шукань — Милорадовички, проблематика людей українського походження, відірваних від українського національного життя і втягнених у вир життя чужонаціонального — цікава й актуальна. Юрій Липа у „Призначенні України“ кинув кілька глибоких речень про українську кров, що марнується між чужими і висловив віру у великі спроможності „ревідикації“ цієї крові. Цих рядків не прочитає байдуже той, хто бачив, напр., зблизька революційні події на Великій Україні й знає, що це була за подія в українській історії т. зв. українці від 1917 р. А події дуже недавні викликали були дуже цікаві ферменти серед „малоросійської“ частини московської військової еміграції. Було б дуже добре, якби ці заблукані, внаслідок складних історичних причин, між чужими українці, шукаючи повороту, знаходили як найбільше матеріалів до інтерпретації свого становища не тільки в українській науці та публіцистиці, але й у красному письменстві.

Не новий так само, навіть у нашій літературі, засіб ставити в центрі оповідання не людину, а річ. Маємо напр. новелю Ю. Липи про чудесний лук, що його привіз на Україну з Нової Гвінеї подорожник Миклуха-Маклай. Треба бути дуже здібним і досвідченим письменником, щоб уміти видобути великі мистецькі речі з опису самої речі та її власного „життя“, змін, що відбуваються в ній самій (пор. опис будови корабля, матеріалів, з яких він був збудований і т. і. в повісті Юрія Яновського „Майстер корабля“). Найчастіше історію речі письменник ви-

користує лише як засіб до повязання історій людських. З цього погляду Чекмановський використав чудесну перлину дуже добре: вона дала йому змогу поширити географічний та хронологічний обсяг оповідання, дала йому змогу цікаво оповідати про Марко Польо та Бенвенуто Челіні, не сходячи одночасно з українського патріотично-виховного ґрунту.

В змалюванні історичного тла приємно вражає грамотність автора. Помітно, що автор, хоч і не ставив собі відтворення епохи, її духу та побуту за головне завдання, проте завдав собі досить праці, щоб вистудіювати хоч би біографії тих історичних осіб, про які пише, подбав про те, щоб орудувати навіть у подробицях фактами історично посвідченими, або хоч би й створеними в уяві, але в суворих рямах історичної імовірності, без ляпсусів та анахронізмів. Він добре знає: хто робив замовлення Бенвенуто Челіні, котрі саме монастирі уфундувала Раїна Вишневецька і котрий старець-чернець ці монастирі будував; навіть опис екзекуції над слугою-крепаком у „технічних“ подробицях дхне значним автентизмом. Проте не знаходимо покищо в Чекмановського того, що дає справжню історичну повість із тривкою літературною вартістю: цебто сполучення пластичности у відтворенні стилю епохи з глибокою аналізою того, що залишається в людях вічне й незмінне, або зміняється дуже повільно, повязання історії з психологією. Показати, як у рамках своєї епохи люди жили, працювали, боролися і вмирали, кохали й ненавиділи, раділи й терпіли, показати виразну печать стилю епохи на всіх цих переживаннях, цебто показати під покровом не наших, неподібних до наших, форм зміст цілком наш, близький та зрозумілий — ось справжня історична повість, що „оживляє“ історичну епоху й дає нам її відчутти. Чекмановському досить тяжко вдається психологічне живописання: маємо багато вдалих його пробісків, але раз-у-раз автор збивається не занадто спрощену схему, тоді коли найприкметніша ознака психічного життя це його складність. Напр. у „Крутах“, після дуже автентичного опису вуличної сварки між свідомими українцями та збільшеною салдатнею знаходимо такі розмови:

— І всіх нині болить... Всім нині жаль. Всіх! І чи слід тепер думати про свої особисті інтереси. Нарешті маю змогу боротися з ворогом активно, як вояк, як оборонець Батьківщини“.

Дуже гарно з етичного погляду й дуже слабо з літературного, дуже деклямаційно й пропагандово газетно чи брошурно. Коли навчатися наші автори вплітати органічно високі ідеї та почування в непідроблено-живу, примхувато-складну, як саме життя побутову та індивідуально-психологічну канву?!

Як літературно-технічний засіб можемо розглядати й такий сильний у творах Чекмановського містичний елемент. Власне як літературно-технічний засіб, а не як вияв нахилу ментальності автора до „таємничого й надлюдського“.

Сама тенденція ввести містичний елемент до патріотичної тематики — зрозуміла, природна й слухна. Патріотизм заторкає в нашій душі найвищі почування, дуже близькі до релігійних, до туги за досконалим, безконечним, у великості своїй для холодного розуму несхопним. Містика буває дуже на місці при відтворенні далекого минулого, бо ж воно вже „той світ“. Національна містика-віра може бути дуже цінним елементом національного виховання, коли вона впливає з глибокої духової культури.

Письменник із справдішнім щирим нахилом до містики не потребує навіть орудувати надприродними явищами. Глибоке сприйняття явищ назовні цілком „звичайних“, напружене шукання скритих звязків між ними, пристрасні роздумування над життям людини, а тим більше над життям народу відслонюють перед ним ледве вхопі контури незбагнених величних таємниць. У творчості такого автора містика може бути не інкрустована у формі окремих „чудес“, а розлита, мов запах, по всьому змісті й стилі твору. У нас такий глибокий, щирий нахил до містики репрезентує д-р Липа, цей нахил „проривається“ в нього не тільки в поезіях, але й тоді, коли він намагається викладати свої думки „науково“.

Коли ж сучасний письменник уводить до літературного твору елемент „чудесний“, надприродний, то робить це найчастіше з мотивів суто мистецьких, у рямах конструкцій, розрахованих на естетичний ефект, на сильне вражіння, на викликання відповідного настрою. Але орудування надприродним елементом в оповіданні вимагає сугубого почуття артистичної міри, сугубого мистецького такту.

Означити, докладно схарактеризувати на чому полягає цей такт — дуже важко. Це належить до таємниць

таланту й геніяльності. Чому ми, читаючи Гоголів „Ніс“, сприймаємо без почуття несмаку нахабну авторову наругу не тільки над „законами природи“ але й над найелементарнішими законами логіки, над найзвичайнішим здоровим глуздом? Навпаки, Чекмановський уводить до своїх новель чудесний елемент з великою обережністю, кермуючися деякими „тактичними“ засадами. Цей елемент виступає найяскравіше в першій новелі, в оповіданні про Івана Халамидника. Чому так — річ зрозуміла: мова йде про часи повної віри в чудесне, часи далекі, оброслі легендою. В дальших новелях автор залишає читача в деякій непевності: чи оповідає він про чудо, чи про примару, викликану гарячою вірою, схвилюванням, екстазою. Все це дуже розумне, а все таки залишає у вражіннях читача трошки якогось скреготу, дисгармонії. Чудесні моменти вплетені в сітку реалістично потрактованих фактів зовнішньо дуже добре, дуже розумно, але не додержано якихось таємних законів цього роду сполук, законів, від яких залежить їх органічність та гармонійність.

Проте Чекмановський вперто шукає „філософічного каменя“ свого літературного жанру, вперто зглиблює його альхімічні мудрощі. Доказ — новеля „Полішущка Мати“, в якій всі вище згадані зовнішні „методи“ цього жанру (плюс стара метода добре знана нам від Гоголя та з „Тіней забутих предків“ Коцюбинського — вміщення чудесного елемента в стильових рямах народніх повірок) доповнені якимось глибшим, гармонійнішим настроєвим звязком між „чудесним“ елементом з одного боку, а з побутово-реалістичним, навіть з описами природи, з другого.

Б. Ольхівський.

З М І С Т :

Святослав Гординський: 9 липня 1709 — 5; Борис Ольхівський: 1709—1939 — 6; Іван Гончаренко: Присяга вітчизні — 17; А. Чекмановський: Поліщуцька мати — 18; Сагамон Таронці: Слава Давида — 44; Массімо Бонтемеллі: Майже кохання — 46; О. Шумило-Кульчицький: Лад чи хаос у сучасній філософії? — 54; Поль Валері: Про ідею диктатури. — 68; Борис Ольхівський: Мазепинський будинок Київської Академії — 76; Синопис: Бій за світову імперію — 80; Обличчя Норвегії — 83; Невмирущий геній Леонарда да Вінчі — 88; Свій щойно починається — 92; Мороз — еліксир життя — 97; Оповідання з панішад — 100; Думки та сентенції — 101; Рецензії: Павло Зайцев: Оксана Литуринська: Гусла — 103; С. Г.: Олекса Стефанович: Stephanos — 105; Б. Ольхівський: Антін Чекмановський: Віки плывуть над Києвом — 107.

Ціна одного примірника 2 зл. Річна передплата в Польщі 9 зл. (для заграниці 2¹/₂ доляра). Піврічна 5 зл.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 11

4867

